

2015 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

№ 139
(18726)

2015 чылдың
декабрь 15
вторник

Садар өртээ хостуг

<http://shyn.ru>
shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

КЫШКЫ СЕЗОН АЖЫТТЫНГАН

Маргылдааның (эң-не улуг) назылыг (17 харлыг) киржикчизи Владимир Долгополов
Чая-Хөл/кожуундан келген (68 харлыг) Николай Шойзан-оол.

Өрткен субботада Кызылдың сажирлер автотранспорт бүлүгезинин автовокзалына эр-тинин 9 шактан эгелээш-ле, катарын пөс хаптарда шевегиин кедирип алган аныяк-даа, ория назыны чеде-даа берген эр, ээжен улус хөйү-биле чыгып эзэн. Таптыг-ла 10 шак турда, автовокзалдың билеттер садып турар кири микрофон дамчыштыр Кызылдан Тайга станциязынга чедер сажирлерни автобусче оарынче тай берди.

Бүдүрүлгениң чылыг-чымчак тобузунга олурупкаш, Тайга станция кайы сен дээш хаптывыс. Ук ара автобуска олурганнар боттарының аразында каткы-хөглүг эрежи, чугаалажып чорааш, Тайга станциязынга чедип келгенивисти эскербейн барган болдуvus.

Кызылдан аңаа чедер орукту кылын аштан-арыглааны эки чорду. Кызылдан үнүп турувуста, агаар-температуразы 24 градус соок ил турган болза, Тайгага дүжүп эгеш, бажыңнарның серилериниң арын көөрүмге, бичилеп эрип, аңаа дамдылап турар болду. Кызылдан 40 хире километр ырак та, ыжык черге чеде бээривиске, аарның температуразының ыл-дыы ол хире болганын чуңгулап алган бичи чаштар, хаакчылар, аа-ла дыштанып алыр дээш кел-улус магадап турдуvus.

Кызылдың кара ыжындан ады-лаш, Тайга станциязынга чедип кирге, кижиниң караа чылчырыктап бар. Харның арын, тайга черниң мининиң пөжүнүң, шивизиниң, аның будуктарының кырында өңнелген харлар чырык хүннүн

херелинге мөңгүннелип, алдынналып турар кылдыр чайырланганын көөргө, магаданчыын чүге деңнээр боор.

Кызыл хоорайның удуртуп-баштаар даргалары дыштаныкчыларның, спортчуларның бо чылдың кышкы сезонунуң ажыдышкынынга эки белеткенгени илдең. Хаактар, шанактар болгаш бедик чуңгудан бадар үрдүрүп каан чымчак «сырткычыгаштарны» хөлезилеп алыр черлерни ажиткаш, дыштаныкчыларга бүгү-ле таарымчалыг байдалдарны тургускан. Изиг чем, манчы-хуужуур, далган аймаандан быжырган янзы-бүрү чемнерни садар чырык, делгем чемненер өрээлди база ажиткан.

Спортчуларның 5, 3, 1 километрлерге хаактап, чаржыр оруун, кылын харны таптадыр бастырып тургаш, кылып кааны база эки.

Республика найысылалының спортчуларының кышкы сезонунуң байырлыг ажыдышкынынга чүгле Кызылдың албан организация, күш-ажылчы бүдүрүлгелериниң, дээди, ортумак өөредилге черлериниң спортчулары эвес, а харын ыраккы Тожу, Таңды, Би-Хем, Кызыл, Чаа-Хөл кожууннарда база аныяк-даа, назылай берген-даа спортка сонуургалдылар кээп кириштилер.

Маргылдааның байырлыг ажыдышкынын Кызыл хоорайның мэриниң социал-политика талазы-биле ораакчызы Н.Потапова, республиканың күш-культура болгаш аныяктар херектериниң сайыды Ю.О. Ооржак, республиканың хаак спортунуң федерациязының даргазы А.М. Ондар олар чыылганнарга кышкы спортчу сезонунуң ажыдышкыны Россия Федерациязының

Конституциязының хүнү-биле капсырлажы бергенин айтып, ол ийи байырлалдар-биле чыскаалдың киржикчилеринге байырын чедиргеннер.

Хаак оруунга болган маргылдааны, ооң киржикчилериниң харназынын барымдаалап тургаш, дараазында бөлүктөргө чарып, эрттирген: 10-13 харлыг уруглар, оолдар 1 километрге, 14-17 харлыг элээди уруглар, оолдар 3 км-ге, 18-29 хар үезинде херээжен хаакчылар 3 километрге, эр улус 5 км-ге, 30-39 хар үезинде херээжен спортчулар 3 километрге, эр улус 5 км-ге, 40-49 харлыглар, 50-59 харлыглар, 60 хардан өрү назылыг хаакчылар 3 километрге күжүн шенешкеннер. Ук маргылдаага ниитизи-биле 400 хире чаа-ла эгелеп чоруур хаакчылар, бедик арга-дуржулгалыг спортчулар чаа изеп каан хаак оруунче үнүп, күжүн шенешкеннер.

Херээжен хаакчыларның эң-не шыырактан 18-29 хар назы үезинде спортчуларның аразынга ыраккы Тожу кожуунда уругларның спорт школының улуг тренери Айгуль Чигжит, 3 километрни 11 минута 19 секундта маңнап эрткеш, бирги черни бүзүрелди-биле чаалап алган. Айгуль Чигжит хаактаарына херээжен спортчулар аразында Тыва Республиканың 2006 чылдан бээр чемпиону, Тываның шилиндек командазының кежигүнү бо удаада база бедик адын бадыткады. Ооң командада эки Валерия Шыырап — ийги, Кызылдың спортчузу Светлана Котельникова тилекчиден 3 минута озалдап келгеш, үшкү шаңналдыг черге төлөптүг болган.

(Уланчызы 2-ги арында). ➡

Тываның Баштыңының ажыл-херээ

ЧАА ОРАН-САВА АЖЫГЛАЛЧЕ КИРГЕН

Декабрь 11-де, пятницада, РФ-тиң ОБЯ-зының Тыва Республикада Кол эргелелиниң оран-савазының байырлыг ажыдышкыны болган. Байырлыг езулалга РФ-тиң ОБЯ-зының Сибирь регионалдыг төвүнүн начальниги Сергей Диденко, Тыва Республиканың Баштыңы Шолбан Кара-оол болгаш хүндүлүг аалчылар киришкен.

Чаа оран-саваның даштында ОБЯ-ның тугунуң адаанга камгалакчылар чыскаалыпкан. Чурттуң болгаш регионунуң гимнери байырлыг езулалга чаңгылган соонда, Тываның Баштыңы Шолбан Валерьевич чыылганнарга байыр чедиргеш:

— Бистиң регионувустуң агаар-бойдузу чидиг, чер шимчээшкенинери болу бээр айыыл бар болганда, айыыл чок чорукту бүгү талазы-биле хандырап амгы үениң негелдезинге дүжүп турар оран-сава ажыглалга киргенинге аажок өөрүп тур мен — деп демдеглээн.

Бо оран-саваны 2013 чылдың төнчүзүндө «Реалстрой» КАН тудуп эгелээн. Ооң чингине директору Кудрат Гаджимахадов оран-саваның алдын дүлгүүрүн РФ-тиң ОБЯ-зының Тывада эргелелиниң начальниги Андрей Назаровка тывыскан. Кызыл кожааны регионунуң удуртукчузу Ш. Кара-оол, ОБЯ-ның Сибирь регионалдыг төвүнүн начальниги Диденко, ОБЯ-ның ТР-де кол эргелелиниң начальниги А. Назаров олар кестилер.

Беш каът бо оран-савада Кол эргелелдин кезектери болгаш Онза берге байдалдарда башкаар төптүң кезектери кирген. Кире бээр, ийи таладан ийи-ийи дөрт лифт ажыдышкынын киржикчилерин дөрт дугаар каътче көдүрө берди. Бо оран-савада видеоконференция эрттиреринге таарымчалыг кылдыр дерзэн үш өрээл бар. Оларның бирээзи бо. Аңаа кире бээривиске, яамының чурт иштинде селектор хуралы болуп тур. Өске регионнарның төлээлери боттарының девискээринде байдалдар-биле таныштырган соонда, «Тыва Республикада бөгүн ОБЯ-ның кол эргелелиниң чаа оран-савазын ажыглалче кириериниң байырлыг езулалы болган» — деп чарлааш, бистиң республиканың төлээлеринге сөс берди.

Шолбан Валерьевич бистиң республикавысче ээ көрнүп турарына өөрүп четтиргенин илеретти. Оон үнгеш, оран-саваның өске-даа өрээлдерин көрүп, ийги каътта дайынчы алдарның залы азы музейге доктаадывыс. Ооң ортузунда тыва хептиг кижини өртчү камгалакчылар-биле кады тургускан.

1925 чылда Совет Россия Таңды-Тывазына өрт команданы тургузарын сүмелзэн, оон бир чыл болганда, 1926 чылдың июль 15-те, Тыва Арат Республиканың №1914 доктаалы езугаар өрт команданы тургускан дугайында доктаал-саавырлар мында бар. Аңаа 12 кижии хаара туттунган, олар аъттар сөөртүр суглуг доскаарларлыг, «Кызыл факел» деп хол-биле суг сордурар херекселдиг турган.

Амгы үеде өртке удур федералдыг албанда 750 ажыг кижии, 160 ажыг санныг техника бар.

Музейниң бир ханазында делгелге Ада-чурттуң Улуг дайынының болгаш өрт камгалакчының хоочуну, иштики албанның подполковниги Константин Андреевич Макаровка тураскааттыган.

Оон база бир делгелге бистиң ат-сурагылыг чаңгыс чер-чурттуувус, ОБЯ-ның баштайгы сайыды, Россияның Маадыры Сергей Шойгуга тураскааттыган. Ол бүгүнү сонуургап көрүп тургаш, тыва камгалакчыларның Саян-Шушенск суг шыгжамырынга болган озал-ондактың уржуктары чайладып тургаш тыпканы турбинаның үрелген кезээ, янзы-бүрү байдалдарда өрттү өжүрериниң аргалары, оон иштинде кидис өгө өрт болу берзе канчаар өжүрериниң аргаларын бижээн номнар база мээң сонуургалымны хаара тутту.

Бо оран-савада чүгле ажылдаарына таарымчалыг болгаш эргелелдин төөгүзүңгө тураскааткан өрээлдер аңгылаттыган эвес, а камгалакчыларны доктаамал күш-дамыр талазы-биле бедик деңгелге турарына таарымчалыг байдалдарны тургузуп, спорт залды амгы үениң негелдези езугаар дерип кылган.

(Уланчызы 2-ги арында). ➡

ЧАА ОРАН-САВА АЖЫГЛАЛЧЕ КИРГЕН

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Бир өрзэлге кире бээримге, кирер эжик аксынга удур хана бүрүнү-биле экран, 20 ажыг хире столдарда кижилер ажылдап олур. Бирээзинге чеде бергеш, кандыг албан-хүлээлгелин айтырарымга:

— Мен харылзаа талазы-биле харылаар кижилер мен. Мээң албан-дужаал езууга хүлээлгем чуртта, регионда шупту харылзаа операторлары, аңаа хамааржыр албан черлери-биле кады үзүктел чок харылзааны берге байдалда хандыраары — деп, А. Минчит-оол харылаады. Ындыг хевирлиг операторлар 16-17 хире. Кижилер бүрүнүн харылаар адыры аңгы.

Ол-ла хүн ТР-ниң Чазаның Бажыңыга 2015 чылда озал-ондактыг байдалдарны болдурбас болгаш ооң уржуктарын чайладыр талазы-биле хемчеглерниң күүселдезиниң түңнелдерин үндүрер болгаш 2016 чылда шиитпирлээр айтырыгларны баш бурунгаар тодаргайлаар талазы-биле хурал болган. Аңаа РФ-тиң ОБЯ-зының ТР-де эргелелиниң, ТР-ниң Көдээ Ажыл-агый Яамызының, ТР-ниң Чылыг Энергия Яамызының болгаш ТР-ниң Күрүнениң арга-арыг комитетиниң удурткучуларының илеткелдерин дыңнаан.

Андрей Назаров бодунуң илеткелинге 2015 чылда Тыва Республикага ийи катап Онза байдалды

чарлаан: бирээзи автооруктарны суглар үрөп, орук шимчээшкиниге моондак болдурганы дээш, ийи дугаары — кааңнаашкынның түңнелинде көдээ ажыл-агый культураларының кургап катканы дээш дээрзин демдеглээн. Эрткен чылдың бо үезинге деңнээрге, онза байдалдар 33 хууга эвээжээн, суг объектилеринге онза байдалдар болгаш аңаа кижилерниң өлүрү кызырылган, арга-арыг өртүн санавааска, бажың-балгат өрттери эвээжээн, ынчалза-даа ол өрттерден өлгөн кижилерниң саны хөй болганы хомуданчыг.

Бо чылдың арга-арыг өрттериниң талазы-биле байдалы эң дүшкүрлүг болгаш онза берге деп санаттынар. Федералдыг өрт албанының кезектери болгаш эки турачы өрт бригадаларының күштери-биле 160 ажыг үнүшкүннерни кылып, 100 га хире черде өрттерни өжүргөн.

Хуралдың түңнелинде чурттакчы чоннуң айыыл чок чоруун хандыраар талазы-биле муниципалдыг тургузулгар аразына республика көрүлдэзи — мөөрейниң түңнели-биле бирги черни Эзрин кожуунуң, ийги черни — Чаа-Хөл кожуунуң, үшкү черни алган Бай-Тайга кожуунуң удурткучуларына ТР-ниң Чазаның дипломнарын тывыскаан.

Дарый АВЫДА.

ТЫВАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ АЙЫТКАЛ

СЫРЫЙ ДЕМНЕЖИЛГЕ, КҮЖЕНИИШКИННЕРНИ МӨӨҢНЭ ИШТИКИ КУРЛАВЫРЛАРГА ИДЕГЕЛ

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун республикада ажыл-херектериниң болгаш 2016 чылда иштиги политика дугайында Тыва Республиканың Баштыңының Тыва Республиканың Дээди Хуралына (парламентизинге) кылган Айыткалының кол утказы ындыг болган.

Чыл санының чаңчыл болган Айыткалын чаа хевирге таныштырган. Залга бистиң республиканың Күрүнө чөвүлелиниң кежигүннери, Дээди Хуралдың депутаттары, хейниити организацияларның болгаш политиктиг тургузулгарның, федералдыг эрге-чагырганың девискээр органнарының, бизнес ниитилежилгелериниң төлээлери олурган.

«Бистиң мурнувуста тургустунган болгаш оларны шиитпирлээр-биле бүгү ниитилелди мөөңнээр эргежок чугула апарган улуг уjur-дузалыг сорулгалар мону мындыг калбак хемчээлге эрттирерин негеп келген. Бистиң чуртувус эң нарын үени чурттап эртип турар. Бо хүнде Россия делегей терроризминге удур демиселди баштай берген — деп Шолбан Кара-оол демдеглээн. — Россияның Президентизи Владимир Владимирович Путин декабрь 3-те кылган чыл санының Айыткалына мынча депдемдеглээн: «терроризмниң бүгүдөгө айылын, езулуг патриотчу медреселди болгаш мөзү-шынарның бедик шынарларын ханы билири, национал эрге-ажыктарны, бодунуң төөгүзүн, чаңчылдарын, бистиң үнелиг чүүлдеривисти камгалаар херек дээрзинге бүзүрел эргежок чугула болуп турар». Ынчангаш бөгүн биске сырый каттыжыышкын болгаш демнежилге аажок херек, чурттуң удуртулгазын, бистиң Чепсектиг Күштеривисти деткиринге сырый демнежилгени, иштиги курлавырларывысты Россияның чаагай чоруу дээш эң хөйү-биле ажыглаар херек».

Кайы-даа үеде, чогумчалыда, кризистиг-даа үеде күрүнө бодунуң кол хүлээлгелерин: «өөредирин, эмнээрин болгаш

камгалаарын» күүседир уjur-луг дээрзин Шолбан Кара-оол айыткан. «Бо үш угланыышкынарга хамаарыштыр чурттуң Президентизи бодунуң туружун тодарадып алган дээрзин билир бис. Күрүнениң социал бүгү хүлээлгелери хевээр артар. Ие капиталының программасын ийи чылга узаткан, кадык камгала-лында эмнелге албан черлерин бодап чокка эде-хере тургуспас, ФАП-тар тудуунуң программасы калбарар, чаа школалар тударының чаа ниити-национал төлөвилели ажылдап эгелээр, ооң күүселдезинге 50 миллиард рубльди шилчидер — деп, Тываның Баштыңы чугаалаан. — Бо бүгү айтырыглар Тывага амыдыралчы чугула уjur-дузалыг. Ылаңгыя ие капиталын камгалап арттырып турары аажок чугула, чүге дээрге бистиң республикавыста ажы-төлдүң төрүттүнери хөй болуп турар. Владимир Владимировичиниң чугаазы шын: чеже-даа санкциялар болуп турза, амыдырал уламчылаар, кижилер төрүп божуурун болгаш уругларын кижизидерин күзеп турар».

Шолбан Кара-оол дараазында саннарны адаан: 2009 чылдан 2015 чылга чедир бисте 60 муң ажыг өг-бүлелер ие капиталын алган. Чүгле бо чылын ие капиталының акша-хөреңгизин 16698 өг-бүле ажыглаан. Олардан 11587 өг-бүле чаңгыс удааның 20 муң рубль хемчээлдиг төлевир дээн ышкаш кризиске удур хемчег алыр эргезин ажыглаан. 1 миллиард ажыг рубльди ие капиталының алычылары чээлилерин болгаш кредиттерин төлээринче шилчиткен, 8 миллион 400 муң рубльди уругларының өөредилгезинге ажыглаан, боттарының чуртталга байдалын экижидип алыры-биле 1 миллиард 41,5 миллион рубльди чарыгдан.

2014 чылдың октябрь 1-ден эгелеп республикага регионнуң ие капиталын төлеп эгелээн.

«Беш болгаш оон-даа хөй уругну божаан хөй уругларлыг өг-бүлелерни деткири-биле ону кылып турар бис. Ону дөрт чүс ажыг өг-бүле алган. Чарыгдалдарның ниити хемчээ-

лин 8 миллион турган барык 12 миллион чедир гаттырдывыс. Ынчанга төрүүр чорукту деткири разы бисте бар апарган Шолбан Кара-оол чугаал

Уруглар садтары тудары, оочурлар дүжүрери — муницип тургузулгарны удурткучулары хүлээлгези

«Уруглар айтырыгы маарыштыр база бир урулга бар, ол дээрге уругларны тудуу Шолбан Кара-оол демдеглээн. 2013-14 чылдарда 6 муң кириптинген. Эртип турар аңаа немей 4 муң хире уруглар садтарына-даа назыны четпээн өөредилгеске-даа хевирлеринге уjurлуг бис.

Уруглар садтарын тудуу талазы-биле программа күүсеттинип эгелээнинде 3-тен 7 хар уругларны тудары 2012 чылда 14,8 муң ганындан 2015 чылда 17 муң четкен. Уругларны ол бөдөө оочур барык 4 муң кижиге азырадып турар. Уругларны хаара 69 хуу четкен».

«Ынчалза-даа уруглар тарында оочурнуң доост чедир ам-даа ырак — д уламчылаан. — 3 хар назылыг дыка хөй уругта негеттинип турар. Оон көөрге, уруглар садтары чур чок болурун чедип бисте эң нарын айтырыг турарын көрүп тур силер.

Уруглар садтарын а хөйну тудары билдингир, а за-даа ооң тудуунга чүгүл жет акшазын манап ораар эвес. Ол дээрге күрүнө-хүлдер кады ажылдажылгас идеязын аңаа долу хемч ажыглаары-дыр. Бир төлөвилелди «Бенконс» паниязы-биле кады боттарып турар бис. Келир ч нарыскалдың хем ол чарда кезээниң уруглары чаа лар садын алыр дээрзинге геп тур мен.

Уруглар садтарын тудуу «дашкаартан» улуг бизн хаара тудары чөп харын чалза-даа бодувустуң ча чер-чурттугларывысты эгелээшкинни деткири Школа назы четпээнне кижизидилгезин бодунга а уруглар садтарының ора валарын тудар-даа күзө кижилер барына идегээр. Бо айтырыг көдээ девиск лерге онза чугула. Ооң ч ыракта эвес, Светлана О овна Салчак Мугур-Аксы о га «Артышок» уруглар са а адып алган, ооң ажылы шынарлыын өөредилге а чорудулгазының лицензи бадыткаан. Эремаа Карбые Иргит бодунуң өг-бүлөзи деткимчези-биле Каа-Хем су улуг коттедж тудуп алган, а «Солнышко» 45 оруннуг уру садын ажиткан, ам спорт за немей тудуп эгелээн. Тоора суурга хуу уруглар садын ш назы четпээн өөредилге а хоочуну Зоя Бадылева да ган ажыдар. Социал бизн улуг орулга кирибес. Чүгүл кижилер боттарының ынак азын кылыксап турар. Ынд

КЫШКЫ СЕЗОН АЖЫТТЫНГАН

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Эр улустуң аразына эң не шыырак дээн бөлүүнө

Хаактаарына Тыва Республиканың каш дакпыр чемпиону Айгуль Чигжит.

Танды кожуунуң Бай-Хаакта уругларның спорт школазының тренер-башкызы Владимир Оюн 5 километр хаак оруун 24 минутада эрткеш, чемпионнаан. Республиканың эң шыырак дээн хаакчыларының тус-тус хемчээлдерге маңнап эрткеш, көргүскен түңнелдери ындыг кончук бедик эвес-даа болза, спорттуң бо хевиринге маргылдааларны чаа-ла эгелеп, сезонун ажыдып турар болганда, ол көргүзүлгелер өске шыырак дээн хаакчыларга чи-

жегеп алыр саннар-даа болур ыйнаан.

Кышкы хүн дурту кыска болгаш, ол чүгүрүүнче кирип, имир дүшкүжеге чедир маргылдааның шииткекчилери хемчээлдер аайы-биле тиилекчилерни илередип, оларны Тыва Республиканың Күш-культура болгаш аныктар херектериниң талазы-биле яамызының, Кызыл хоорайның мэриязының хүндүлел бижикте-

Эр улустуң аразына эң шыырак бөлүккө чемпионнаан Владимир Оюн.

ри, ылгавыр демдектери-биле шаңнап-мактаан.

Владимир ЧАДАМБА. Авторнуң тырттырган чуруктары.

Хаакчыларның чаржып-үнүп-турары.

жиликке субсидия тыпсыр — деп, Шолбан Кара-оол айткан.

Эгелзэн херек бүрүзүгө муниципалитет ону деткиринин комплекстиг хемчеглерин: черностогун халас тускайлаарын, эгелзэш үндүрүг, коммунал ишканаларга, уруглар азыраагына чарыгдалдарнын кезинин тускайлаарына чедир алырын анык баштыгы сүмөлзэн. Уруглар стандарттарынын, сартуу болгаш өске-даа нормаларнын негелделерин хуу кинин бодунун күжү-биле хандыры барык болдунмас. Оларнын кинишкенин аңаа хамаары ямаларнын специалистери кинир болза эки.

«Уруглар садтарын тудуу, оочурларны чок болдурары тле мзэн, регион болгаш республика Чазанын Баштыгынын эгелзэши эвес, хамыктын урунда муниципалдыг тургунун удуртукчуларынын эгелзэши болур. Кайы-бир кижин сорулгазы уруглар садын тудуу акшаны чүггө республика Чазанын бюджет акша-хереңизин шта шаап алыры» деп бодап бар болза, аажок чазып турар ки-дир. Өске ажилдар бар, кзз, хуу уруглар садтарын, өгө бөлүктөрүн, уругну ойнадыр ттерни болгаш школа назы ттзэн өөредилгенин өске-даа вирлерин деткири база кирип рар» — деп, ол чугаалаан.

Чаз уруглар садтарын тудууны федералдыг программа-бо чылын доостур. Чурттуу мографиязын экижидеринге стин салышкынывысты бол-ш нарын эге байдалдарны ренип көргөш, бисти ол нарын тырыгларны чааскаан шиит-лээр кылдыр арттырбазына эгеп турган бис. Бистиң идеге-вис шынзыттыган.

Чоокта чаа бир чүүл билдин-к. Россиянын Чаз беш ре-онга, ооң иштинде өзүп төрүүр рүктүн деңнели бедик Тывага, ский «орук картазын» тургузар шиитпирни хүлээп алган. Ол рук биске школа назы четпзэн утлар албан черлеринге не-нде олуттар аяыдар болгаш Россиянын Президентизинин арлыын күүседир арганы тпсыр дээрзин республика штыңы демдеглзэн.

Чаа хевирниң школаларын тудар
алазы-биле федералдыг программаның аргалары — Улус өөредилгезинин ады-нга ол улуг болгаш харыы-лгалыг шылгалда. Чугаа тле школалар тударынын тайында эвес. Мурнувуста рулга — регионнарда амгы

үенин өөредилге комплексте-рин тудары. Шыны-биле чу-гаалаар болза, найысылалда школаларга өөреникчилернин сынышпазын чок кылыр дээш, школалар немей тудуп турган болзувусса, амгы сорулга болза школа өөредилгезинге эң бедик стандарттарны чедип алыры-биле холбашкан.

Россиянын Президентизинин Айыткалында дараазында сөс-тер чугула болган: «Бистиң уруг-дарыывыс болгаш аныяк-тарыыс кончуг сонургак болгаш бурунгаар чүткүлдүг. Бөгүнгү школалар кайда чурттап, ада-иезиниң шыдал-быразы кандыг байдалындан хамаарылга чокка дыка эки эртем-билигни чедип ап, уран чүүлге хандыкшылдыг бооп, бодунга тааржыр профессияны шилип ап, боттары башкарлып шыдаарына дең аргаларлыг болзун дээш, бүгү чүүлдерни кылыр ужурлуг бис».

Чурттуң удуртукчулары хары-салгалыг базымны кылган-дыр — федералдыг акша-хереңи-биле регион бүрүзүгө тулган школа-ны тудары азы биске чижек апаар стандарттарны көргүзери-дир. Тулган школаны бистиң туду-жуларывыс тудар, аңаа бистиң башкыларывыс ажилдаар, бистиң уруг-дарыывыс өөренир деп чүүлдү билип тур бис. Шко-ла тудар черни шилип алыры, инженер четкилерин белеткээр, транспорт аргыжылгазынын эп-тии болгаш бедик мергежилди кадрларны шилип алырына чедир республиканың болгаш муниципалдарнын күүседикчи органның харысалгазы кончуг бедик. Школаны келир чылын тудуп эгелзэрин план-наан, ынчангаш бо айтыры-биле бөгүн ажилдап эгелээр херек.

Бо ажилдыг төлөвилел аайлап-башкарарын Чазак Даргазынын оралакчызы Ор-гана Доржуевна Натсакка дагзып тур мен.

Найысылалга чаңгыс ындыг школа тудары-биле кызыгаар-латтынмас бис дээрзин дем-дегеп каар-дыр мен. Социал адырга инвесторларны хаара тударынын аргаларын Сүт-Хөл кожуунун Ишкн суурнун чи-жээ-биле Инвестиция айткан-лынга сайгарган бис. «Бичии уруглар сады + школа» көдзэ комплекстин үлгөр төлөвилелин белеткээр, ону Чазакка бады-лаар ажилды өөредилге ямы-зынга дааскан мен. Электри четкилиг тудуг шөлүн тус чер администрациязы белеткээр. Инвесторларны хаара тудары-биле инвестсаналды шупту документилери-биле кады ажык

конкурса чазак сайтызынга ки-рер. Кредит чээлизинге күрүнө магадылалынын дугайында шиитпирни республиканың Чазак депутаттар-биле кады хүлээп алыр азы тус чер чагыр-газы-биле кады демнежип акша-ландыраарын хандыраар.

Сөөлгү үш чылдарда өөре-дилгенин дөрт төлөвилелдерин боттандырып келген. Ол дээр-ге хей ажы-төлдүг өг-бүлөгө дээди эртемниг бир уруг, ин-женер кадрларнын белеткели, орус дылды сайзырадыры бол-гаш эр башкылар талазы-биле төлөвилелдер-дир.

Төлөвилел бүрүзүнүн че-дишкенин чугаалаары ам дээрзинде элек, ынчалза-даа ниитилелге оларнын салдары илдең. Школаларга удуртукчу ажилдарга эр башкыларны хаара тутканы Чаа-Хөл, Тожу, Барыын-Хемчик кожууннарда назы четпзэннер аразына кем-херек үлгедиглерин элзэн эвээ-жеткен. Чижээлээр, Эртен Нико-лаевич Күжүгетти Дөң-Терезин школазынын директорунун ки-жизидилге талазы-биле оралак-чызынга томуйлаан соонда, ол школага 2014 чылда чаңгыс-даа корум-чурум үрээшкени бол-баан. Амгы үеде Эртен Нико-лаевич шериг албаны эрттирип турар, шериг соонда школага ажилдаарын ол планнап турар. Шериг соонда оолдарнын ара-зынга ооң салдары улам бедик боорунга бүзүрээр мен.

Шак-ла ындыг түнелдерни Шекпээр суурнун ортумаак шко-лазында Анзор Танаш-оолович Куулар чедип алган. 2014 чылда ол директорнун оралакчызынга томуйлаткан, амгы үеде аңаа директорнун албан-дужаалын кады ажилдап турар эш-өөрү бүзүрзэн.

«Өг-бүлө бүрүзүгө — бирден эвээш эвес дээди эртемниг уруг» төлөвилелди республиканың чону деткзэн. Ооң кол сорулгазы — үш салгал дургузунда дээди эртемниг кижик чок өг-бүлелерге дузалаары. Ада-иезиниң шы-дал-быразындан хамаарылга чокка оларнын уругларынга эртем-билиг чедип алыр арганы бээр ужурлуг бис.

Чурттакчылыг черлерде өг-бүлелериниң социал байдалын долузу-биле сайгарарындан төлөвилел эгелээр ужурлуг. Ши-литтинген уруглар 5-ки класстан төлөвилелге кирер. Уругларны шилип алыры, хамыктын мур-нунда, социал албан черлеринин хүлээлгези. Келир чылдан эгел-зэш, уругларны төлөвилелге шилип алырын социал албан черлеринин, школаларнын бол-гаш хей-ниити төлээлеринден

тургустунган тускай комиссия шиитпирлээрин негеп тур мен. Оларнын педагогиктиг үдөлгезин 5-ки класстан доозукчу клас-ка чедир чорудар. Чаңгыс аай шылгалдаларга (моон соңгаар — ЕГЭ) белеткел база дээди өөре-дилгеже чедишкенин кирери — школанын хүлээлгези.

Бо төлөвилелге кандыг-даа кажарлаашкыннарны, таныш-көрүш болгаш хууда тала тыр-тарын, езу барымдаалаан чо-руктарны болдурбас мен. Бо төлөвилел өг-бүлелерни чогу-мчалыг эвес байдалдан ушта тыр-тар ужурлуг. Төлөптүг чурттап болурунга идегелди, бодунун өг-бүлөзине амыдыралдың чаа деңнелинче көдүрлүрүнгө дузалаар арганы уруглар алыр ужурлуг.

ЕГЭ дужаарына эң улуг шап-тараазын доозукчуларнын орус дылды болгаш математика-ны багай билири. Орус дылды өөренир талазы-биле чамдык базымнар кылдыган. Матема-тиканы башкылаарын экижидер талазы-биле ажил чаа эгелзэн.

Ийи хүн бурунгаар респу-бликанын эң дээр математика башкылары-биле ужураштым. Математика башкылаары ком-плекстиг, технологтуг болгаш амгы үенин болур ужурлуг дзэн оларнын туружу меңзэ өөрүнчүг болду. Дузалал математика ажыктыг, математика сонур-ганчыг эртем дээрзин, аңаа уругларны хандыкшыдар ду-гайында хейнү чугаалаштывыс. Математик «куруг» саннар эвес, хүн бүрүдө амыдырал-биле харылзаалыг эртем-дир. Мате-матикага сонургал өөредилге программасындан делгем болур ужурлуг. «Бичии техник», «Би-чии чогаадыкчы» дзэн ышкаш бөлгүмнерге, роботтехникалар төлөптеринге болгаш немелде өөредилгенин өске-даа хевирле-ри-биле билиглерни быжыглаар херек.

Математика, физика, инфор-матика башкыларынын съезди-зин республиканын төөгүзүнгө бир дугаар эрттирер, аңаа шупту айтырыгларны чугаалажып көөр болгаш тодаргай оруктарны ши-лип алыр дугайында шиитпирни үндүрдүвүс.

Бодунун төлөптүг доозукчу-лары-биле алдаржаан Кызылдың №2 школанын ат-алдарын катап көдүрерин дугуруштувус. Бо шко-лага математика, физика болгаш информатика эртемнеринге өөредир класстарны аяыдар. Ындыг класстарга салым-чаян-ныг уругларны кожууннардан ши-лиир. Ол эртемнерге өөредири-биле салым-чаянныг уругларны шилип тывар ажыл чокта келир үенин инженер кадрларын рес-публикага белеткээр айтырыгны шиитпирлеп шыдаас бис.

Терапия корпусунун тудуун доозарын 2016 чылда федералдыг бюджетче кириген.

Кадык камгалалынга хан эргилдезинин аарыгларындан өлүп хораар чорукту 8,3 хуу кы-зырып шыдаан бис. Ону хүлээп алдыган организастыг шын шиитпирлерин болгаш чүрек-дамыр аарыгларын эмнээринге тускайжыттыган болгаш бе-дик технологтуг эмнелге рес-публика төвүндөн эгелзэш, кожуун деңнелинче чедир эм-нелге албан черлеринин кады ажилдажылганын схемазын тургусканынын ачызында чедип алган. «Кадыкшылдың оруу» төлөвилел ажилдап эгелзэн үеден бээр көдзэниң 18 муң

чурттакчызын медицинанын бөлүк бригадалары шинчзэн, оларнын иштинде бичии уруглар 13 муң болгаш 500 малчын-нар бар. Ол төлөвилел моон соңгаар-даа ажилдаар.

Чүрек-дамыр аарыгларындан кижилеринин өлүп хораар чорук эмнелгелерге өлүр чоруктар-ны кызырганынын түнелинде чедип алдыган. Ындыг-даа болза, бо талазы-биле байдал ам-даа чидиг. Амыдыралдың кадык хевирин, шын болгаш ажык-тыг чемненири дээш демиселге күженишкенин негизини мөөң-нээр ужурлуг бис. Бо угланыш-кын талазы-биле чаңгыс-даа сай-гарлыкчы эгелзэшкенин күрүнө деткимчезин көргүспзэн дээрзин айтыр ужурлуг мен, чогуу ындыг эгелзэшкенин бар. Тус черниң бараан бүдүрүкчүлеринден ка-дыкшылга ажыктыг аш-чем продуктуларынга күрүнө чагыын тургузарын Кадык камгалал бол-гаш Көдзэ ажил-агый яамыла-ры-биле кады боттандыраарын Экономика яамызынга дагзып тур мен. Тыва амыдыралдың кадык хевиринин девискээр бол-ур ужурлуг. Республикага дие-та чеминиң объектилеринин четкизи көстүп келири күзөнчиг.

Көдзэде медицинага хамаа-рыштыр алырга, көдзэ чер-же ажилдап үнүп турар ховар мергежилдин специалистерин деткирин уламчылаар. Ол со-рулгаларга бо чылын 30 млн. рубльди салган, келир чылын база ол хире акшаны бюджетке көөр. Ындыг арга көдзэ чер-же 60 хире эмчилерни ажилдадып чорудар арганы тыпсыр. 2016 чылда «Көдзэ девискээрлерин турум сайзыралы» программа езугаар 5 ФАП-тарны тударын планнаан.

Президентинин медицина албан черлеринин четкизинин ажылын экижидеринин арга-ларын эде көөрүнүн дугайында негелдезинче эглип кээр бодап тур мен. Бистиң бир суурдан өскезинге чедир 100 километр, чамдыкта 200 чедип турар рес-публикавыска бо чугула айтырыг. Россиянын ортумаак нормазын Тываже шилчидери сарыыл чок херек-тир. Ажилдакчылар санын кызырар политикага шыдаар шаавыс-биле удурланып келген бис, оон башка он-он суурлар бөдүүн медицина ачы-дузанын көрбейн, фельдшер безин чок артып каап болур. Регионнарнын тургускан айтырыын Владимир Владимирович дыңнап каан, ол дээрге бөдүүн кижилерин, би-чии суурларнын айтырыгларын ооң кичээнгейге ап турары-дыр.

2016 чылдың январь 1-ден эгелеп чүгө кадык камгалалдың эвес, бюджеттин бүгү адырынын ажилдакчыларынын күш-ажы-лын төлээринин чаа системазы ажилдап эгелээр. Федерал-дыг чазактын ол эгелзэшкени эмчилерин, башкыларнын ажил стажын барымдаалавай ортумаак ажил төлөвирин улгаттырып турары ол адырларга аныяк кадрларны быжыглаарынга идиг болур. Бүгү категорияларнын ажилдакчыларынын, ооң иштин-де стажы болгаш дуржулгазы улуг кижилеринин ажил төлөвирин өскерттир ажилды харысалгалыг болгаш бодамчалыг кылырынче удуртукчуларны кыйгырып тур мен. Деткимче төлөвирлерни башкарар арганы силерге тыпсып турар дээштиг керээлер силер-де бар-дыр, ону эң чөптүү-биле ажыглаар херек.

(Төнчүзү 4-5-ки арыннарда).

ТЫВАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ АЙЫТКАЛЫ

(Уланчызы. Эгези 2-3-кү арыннарда).

Коллегалар! Күрүне Думазының депутатының деткимчези-биле 2016 чылда терапия корпусунун тудуун кылып доозарының акша-хөреңгизин федералдыг бюджетче киирерин чедип ап шыдаан бис. 440 миллион рубльди тускайлаары көрдүнгөн. Тудуг ажилдарын 2016 чылдың төнчүзүнге чедир доозар сорулга бистиң мурнувуста салдыган. Ол дээрже республиканың кадык камгалалының инфраструктуразын экижидеринге улуг деткимче-дир. Терапия корпусун аягылалга киирген соонда медицина хандырылганының ажилының шынарын каш катап улгаттырар, чүрек-дамыр аарыгларын эмнээриниң бедик технологтуг аргаларын шиңгээдип алыр ажилды уламчылаарының аргазын тыпсыр.

2016 чылда «Инээм—чемгерикчим» деп чаа социал төлевилел эгелээр

Кайы-даа деңнелдиң эрге-чагыргаларына тодаргай өг-бүлениң, тодаргай кижиниң айтырыгларын шиитпирлээр кылдыр өөренип алыры аажок чугула болуп турар. Эрге-чагырга кижилерни дыңнаар, айтырыгның уjur-утказын болгаш бодунуң хөдөлүшкүннериниң талаларын тайылбырлаар уjurлуг. Ол хамыктың мурнунда социал деткимче дээн ышкаш амыдыралчы адырга хамааржыр. Амгы үениң бюджетиниң негелделери мындыг: хамык чүүлдү деңнештирер, бар акша-хөреңгини огулуг түңнел көргүспес, хензиг кылдыр үлээр чорукту уламчылап шыдавас бис. Социал дуза чөптүг болгаш адрестиг болуп уjurлуг, шынап-ла, орулгазының деңнели дыка куду, амыдыралдың берге байдалына таварышкан кижилерге дуза чедирер херек.

Чогуумчалыг турган үеден биске күрүне албан-хаакчыттарының регионунң немелде телевири хевирлиг үрдүнчек пенсия хандырылганы шилчип келген. Республиканың сайзыралына салышкын киирген кижилерни бир янзы көөрүнге болгаш телевири тыпсырынга удур эвес бис. Бо аар-берге үеде көпөөк бүрүзүн санаар апаар. Ынчангаш ол телевирилерни тыпсырының негелделерин шыңгырадыр деп шиитпирни хүлээп алган бис. Чаңгыс чыл дургузунда сайыт болуп ажилдааны азы депутаттың дүжүлгезинге олурганы дээш, немелде телевири алыры чөптүг эвес дээрзинге чөпшээржир боор силер. Бай регионнар ынчап болур ыйнаан. Бисте ыңдыг арганың чогу хомуданчыг. Чурттагыч чонунң дөрттүң бир кезиниң орулгазы амыдырап-чурттаарының эң биче хемчээлинден куду болуп турар. Өг-бүлелериниң 36 хуузу—хөй урулуг. Инвалидтер, чаңгыс бот кырганнар, өскүс урулгар... Езулуг дуза негеттиниң турар кижилер бо-дур. Бо херекке чурттагыч чонунң хөй кезин бисти деткир боор деп бүзүрээр мен.

Чөптүг чоруктуң болгаш адрестиг болурунун принциптеринге үндезилээн социал хандырылганың немелде хевирлериниң талазы-биле хоойлужудулга баазасын ажилдап кылырынга дузалажырын депутаттардан дилеп тур мен.

Бо чылын «Социал картофель» деп адрестиг төлевилелди боттандырган бис. Эвээш орулгалыг өг-бүлелерге чазын картофель үрезинин болгаш тарыыр ногаа үрезинин үледивис. Төлевилелге 3261 өг-бүлө киришкен. Ниити шөлү 61,9 га бажың чанының участоктарындан болгаш сугаттыг черлерден төлевилелдиң киржикчилерин 157 тонна картофельди, 8,6 тонна согунаны, 14,5 тонна свекланы, 15,8 морковьту, 3,2 тонна редисканы ажаап алган.

Бо дээрже эки түңнелдер дээрзинге чөпшээржир боор силер. Эвээш орулгалыг өг-бүлелер-биле ажилды ынчаар кылыр херек. Боттуг деткимче боттуг түңнелди көргүзөр апгар. Маңаа бүгү таладарның харыс-салгазы чугула. Бо ажилга өг-бүлө бүрүзү-биле социал керээни чарар уjurлуг. Оң дугайын мурнуку чылдарда-даа чугаалап турган бис, күрүне ажилдакчылары ээлбес боор чүве-дир ийин. Акша үлөп бээр чиик-ле харын, ол боттуг түңнел бээр бе? «Социал картофель» төлевилелдин келир чылын база уламчылаар бис. Ол безин эвээш-тир ийин.

Эргим чаңгыс чер-чуртугларым! Эвээш орулгалыг, урулгалыг өг-бүлелерде чапшан үнген огородтарның болгаш мал-маган чок кажаларның турбас чоруун болдурбас деп сорулганы бодувустун мурнууска салып алылыңар. Ынчангаш «Инээм—чемгерикчим» деп социал чаа төлевилелди чарлап тур мен. Күрүне болгаш муниципалдыг албан-хаакчыттарга төлөп турар акшаларны кызырганының түңнелинде чыгынар бүгү акша-чүчү эвээш орулгалыг, хөй урулгалыг өг-бүлелерге инек садып бээр кылдыр шилчидерин саналдап тур мен. Мени деткир боор силер.

Экономиктиг нарын байдалдарда бодунуң сүдү, өрөмези, ааржызы хөй урулгалыг өг-бүлөгө чугула аш-чем болур. Ажил-агыг кылып, шимченмейн, социал дуза манап орган херээ чок. Яды-түрөңг чоруктан үнериниң кол быразы бодун боду хандырынары-дыр. Сиген кезери, мал-маган азыраары көдээниң урулгалын ажил-агыг өөрөдириниң үндезини болуп келген.

Адрестиг боттуг деткимчени чедирериниң аргаларын кожууннар чагыргаларының даргалары-биле кады ажилдап кылырын Социал хөгжүлдө яамызынга дагзып тур мен. Ону тодаргай өг-бүлө бүрүзү-биле чаргаң социал керээге айтыр болгаш өг-бүлениң хүлээлгезин аңаа бижиир.

Бир кол айтырыг күрүне эрге-чагырганың болгаш тус чер бот-башкарылганың органнарының херегелеринге күрүне садып алышкыннары

— Күрүне садып алышкыннары 2016 чылдан шыңгы кызыгаарлаашкын өй-чижектеги апаар. Чогуур документини республиканың Саң-хөө яамызы ажилдап кылган, чоокку хүннерде чазактың доктаалы-биле ону бадылап каар. Күрүне болгаш тус чер бот-башкарылганыга албан хаары делгем кабинеттер, каас машиналар дээш, ажилдаары эвес, ада-чуртка бараан боору-дур. Ындыг ажилга кирген

кижилерниң ажилдаарының болгаш чурттаарының тодаргай дүрүмнери бар. Ол дүрүмнөр езуугаар чурттаар азы өске профессионал орукту кижиле алып уjurлуг. «Улусчу фронтунуң» төлээлеринден күрүне садып алышкыннарын тускай контролга тударын дилээр-дир мен. Квартал санында ужуражып, айтырыгларны сайгарып чугаалажырын саналдап тур мен.

Кижилерниң айыыл чок чоруун хандыраары кан-дыг-даа эрге-чагырганың эң чугула хүлээлгези болур

Оламы-тын, кадыкшыл, күш-ажыл, дыштанылга камгалалындан тургустунар. Ол ышкаш бойдус, техногенниг болгаш террорисчи кандыг-даа айылдан база камгалаар херек.

Бо дээрже күштерни онзагайы-биле мөөңнээрин негээр айтырыглар-дыр. Амгы үеде тургустунган боттуг байдалдарда маажым чорук, ниити сөстөр, хөөремиккей аажы-чаң болгаш кайганып орар туруш шуут таарышпас. Сөстүң эвээжи, ажил-херектиң хөйү херек.

Эргелеп-башкарылганың бүгү деңнелдериниң: эрге-чагырганың федералдыг органның девискээр тургузугларының, регион болгаш муниципалдыг тургузугларның тодаргай кады ажилдажылгазын хандыраар уjurлуг бис. Аңаа боттарының хүлээлгезин эки билер албан-дужаалдыг харыс-салгалыг кижилерни хуваай тургузары онза чугула. Ылаңгыя муниципалдыг тургузугга ол хамааржыр. Бо угланышкынче базымнары бисте кылган. Чамдык кожууннарда чагырга даргаларының айыыл чок чорук талазы-биле орадакчыларының албан-дужаалдарын киирген, аңаа ИХЯ органның болгаш боо-чөпсөк ажылгаар өске-даа тургузугларга албан эрттирп чорааннары томуйлаан.

Ийиги үе-чадада айыыл чок чорук талазы-биле орадакчыларны бүгү кожууннарга томуйлаар болгаш муниципалдыг тургузугларның специалисттериниң, Чаңгыс аай диспетчер албанының специалисттериниң эргежок чугула тургузуун күштелдирер херек. Муниципалитеттерде ол тургузугларны автоматчылтыг-тан «Айыыл чок хоорай» комплекси-биле хандыраар, онза байдалдарның болгаш хамааты камгалалдың байдалдарында чонга чарлап дыңнадырын, хемчег алырының бүгү республикада чаңгыс аай системаның ажилын организастаар.

Айыыл чок чорукту хандыраарының чаңгыс аай системаның бүгү киржикчилериниң кады ажилдажылгазын нормативтиг тускай актылар-биле башкаар уjurлуг. Бодунуң орадакчы Артур Маадырович Монгалга бо эрге-хоойлу ажилын организастаарын дагзып тур мен.

Айыыл чок чоруктуң айтырын чугаалап тура, орук-патруль албанының стационар постуларын тударының айтырынга доктааксап тур мен. Ак, Элегес-Аксы болгаш Бүрен-Хем бо үш контроль пунктуларын септеп кылырын дарый доозар хүлээлгелиг бис. Бо пунктулар чүгө орук-транспорттуң айыыл чок чоруун хандыраар эвес, нар-

котиктер болгаш шынар чок арага садар орукту дуглаар, мал оорлаар үлгедиглерни болгаш кижилерниң кайы хамаанчок аай-дедир көжөрүн болдурбазын хандыраар. Террористиг айыыл тыптып турар үеде бо чүүлдер онза чугула.

Стационар постуларга чүгө полицейжилерниң эвес, профилактиканың болгаш хоойлу-дүрүм камгалалының хөй-ниити күштерин, эки тура улусчу дружиналарны база аңаа мөөңнээр сорулгалыг бис.

Акша-хөреңгиниң камналгазы—хөгжүлдениң курлавырларының бирээзи

2016 чылдың бюджетинде байдал аажок берге. Келир чылдың чаңгыс чылдагы бюджетиниң төлевилелин ажилдап кылып тура, Чазак 2016 чылда республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдениң эвээш чарыгдалдыг аргазын шилип алган. Ону Россияга удур үргүлчүлөп турар санкция политиказын болгаш ооң-биле хол-башкан озалдыг чүүлдерни—нефтиден орулганың кызырлып турарын барымдаалап санаан. Нефть өртээнде чүү болуп турарын көрүп тур силер. Оң уламындан федералдыг бюджеттен немелде дуза манаары болдунмас.

Ынчангаш республика бюджетиниң орулгаларын болгаш чарыгдалдарын 3,5 болгаш 6 хуу кызырган. Бо таварылгада келир чылын мурнады шиитпирлээр айтырыгларга социал хүлээлгелерниң чайгылыш чок боттанышкыны, чурттуң Президентизиниң майда үндүрген чарлыктарының күүсөлдөзү хевээр артар. 2016 чылдың бюджетинде социал-ужур-дузалыг чарыгдалдарның үлүү барык 90 хуу чедип турар дээрзин чугаалаарга четчир. Артык тайылбырның херээ чок—бюджетке социал чүк аажок аар болуп турар.

Экономика адырларын сайзырадырыңа шилчидер бюджет акша-хөреңгизиниң ниити хемчээли 2 млрд. 406 млн. рубль кылдыр санаттынып турар. Бо дээрже хөй эвес акша дээрзин көрүп тур силер, ынчангаш ол акша-хөреңгиниң хуваалдазын экономиктиг ажыын көрүп, конкурс езуугаар чорудар. Бо чылын сайзырал бюджетин төпчүткен ийи фондуга мөөңнээрин шенеп көргөн бис.

Федералдыг программаларны демнежип акшаландыраарыга 100 млн. рубльди мөөңнедвис. Программаларга киржириниң кол барымдаалары—республикага ажыктыг чүүлдер. Чижекке өскүс урулгарга чуртталга бажыңнарын тударын киирип болур. Мурнунда акшаландырышкынның үлүү 50 болгаш 50 турган болза, бо чылын ол үлүг 5 болгаш 95 апарган. Тодаргайлаарга, акша-хөреңгиниң 5 хуузу регион бюджетин салыр, 95-ин—федералдыг бюджет.

Эгелеп чоруур фермерлерниң грант деткимчезинге болгаш өг-бүлениң мал фермаларын сайзырадырынга база ыңдыг байдалдар тургустунган. 2015 чылдың 9 айларының түңнели-биле федералдыг программаларның күүсөлдөзүнге 84,7 миллион рубльди салган бис, федералдыг бюджеттен 620 миллион рубльди хаара туткан. Шак

ыңдыг ылаптап санаан бо коргуш чок туруш акша-хөредешпес бо байдалды бюджеттиң үндезини бо уjurлуг.

Төпчүткен өске фондун чыштыр 152 млн. рубль Чазак бүдүрүлгө адыр төлевилелдерин—чыл дээрже, аш-чем аймаан бүндүрер талазы-биле ажил-агыгның хемчег дамчыштыр деткир со- лыг.

Олийи фондунуң кайы даа акша-хөреңгизин ко езуугаар хуваар. Бирги тавга инвестицияларны тудары дээш, яамылар б. ведомстволар демисеж ийигизинде—бизнес.

Бистиң регионувус, циядан уштунмаан болга жан-даа бажын ажыр акчорбаан. Ынчангаш бю сагылга-чурумунуң, а хөреңгини камнаары болгаш бюджеттиң аж чоруунуң айтырыглары чидиг тургустунуп турар. леп-башкарылга аппарады чылын 5 хуу кызырган бис. чылын күрүне болгаш муниципалдыг албан-хаакчыттар тударының чарыгдалды нормалаарынче кирер Канцеляр барааннары эгелээш, мебельге, авто спортка чедир чарыгдалда тодаргай нормативтери ту- тунар. Бодунуң албан ч тударының лимиттерин, ч далдарын, ылаңгыя комм ачы-дуза телевириң удур бүрүзү тодаргай билген- уjurлуг.

Акша-хөреңгиниң налгазы—хөгжүлдениң лавырларының бирээзи. Ы курлавырлар эвээш э Оларны багай ажылдап т бис деп миннип көрээли Чижээ, найысылалдың мэ зы хоорай өнчү-хөреңг ажылгааны дээш, чыл са да барык 26 миллион ру орулганы чедир албайн ту Кызылдың бюджетиде чед пес, мурнады шиитпирл социал чарыгдалдарыңа а чедишпес болуп турар ыңдыг-дыр! Өнчү-хөреңг ыңчаар ажык чок ажылдап ту чорук муниципалитет бүрүзү эндерик.

Инвесторларның аж агыйжы идеяларының а зында республика ба эвес социал-экономик чедишкыннерлиг болга

— 2015 чылдың кризис болуушкуннары турза-д 2014 чылдың деңнелинге маарыштыр регионга про- ция бүдүрүлгезиниң ниц өзүлдөзүн 47,9 млрд. рубль (өзүлдө 6,9 хуу) чедип- ган бис. Көдээ ажил-аг продукциязының бүдүрүлг 4 хуу көвүдээн.

Кол капиталга инвести- лар, чуртталга шөлүн аж лалга киирери болгаш па сажирлер аргыштырылга эрткен чылгы деңнелге арта 2015 чылда көдээ ажил-аг хөгжүдөрүнчө 604, 7 млн. рубль ди үндүргөн, ол дээрже 2014 чы дыыңа деңнээрже, 15,5 хуу хө

Мал бажы 2015 чылда 1 хууга өскөн. Сарлыктарны ивилерниң, төвөлөрнүң баш са өскөн. Сыын ажил-агыг дүрө катап тургустунуп эгелээш.

анын экономиктиг хөгжүлгө 2015 чыл онзагай чыл деп, хөөредиг чокка чугаа-тур. **Республиканың 2025 чедир социал-экономика-жүлдөзүнүн планын дугайында айткан Дмитрий Медведев салган.** Чазаның хүлээп алууну документтеринин бо документ чүнүң-даа ылгалбас ышкаш. Ындаа кайы-бир регионга ыштыр нормативтиг акт чугула чүүл-дүр. Ол до-бүгүн бистиң холувуста-аажок чоргаарланыр-с. Устүкү эрге-чагыргаларга ишканалары камгалаарына, алырынга бо документ даягыш-тыр.

айтышкынны хүлээп-иниң мурнунда шыңгы-ды кылып чоруткан бис. итиге билдингир ажил-2013 чылда Россияның ыңхуралыга бистиң илет-с, оон соонда Федерация елинге төлөвилелдерни пап алганывысты чон-Федералдыг чазактың чыларының деңнелинге-нныг ужуражышкыннар, алдыг яамыларның болгаш-тволарның удуртукчула-те сырый ажилдар үре-диг болган.

күлдениң планынче бистиң инфраструктурлуг шупту-пелдеривис болгаш элзэн-циал тудуг объектилер-и **Херек кырында чедиш-база бар.**

ыл – **Чадаана аразында-г токтуг электри шу-чаартыры бо чылын-биле доозулган. Кызыл-ының «Южная», «Город-подстанцияларына-нформаторну немей-скан. 2016 чылда чаа «Се-» подстанцияны тудуу-р. Найысылалдың Улуг-ч талазында районнуң-ралына ол улуг ужу-г боор.**

шенское – Туран – Кы-азына 220 кВ электри-г шугумну тудары рес-аны электри энергиязы-гандыраары экижидер, ожуунну электрижидер-и база бээр.

Довурак, Шагаан-хоорайларда чылыг-рылгазының эргилзэн-тилерин чаартыры хе-рында ажил-херектер-илчээр. «Союз» корпо-бирээзи-ле шакта 50-үүчүлүг 2 суг котельда-тургузуп эгелей берген. ың бирээзиниң тудуунга-рд. рубльди чарыгдаар-лын оларның дериг-хе-дерин садып алган база-н салган.

зыл» аэропорттун са-птар хонар болгаш ужу-руун чаартыры респу-биле агаар аргыжылга-чугула төлөвилел. Ону-2016 чылдарда доозарын-турган бис, ынчалза-даа-ылды 2018 чылга чедир-ган. Ындыг-даа болза,-ылда федералдыг бюд-жен 292 млн. рубль инвес-яны ап шыдапкан бис,-порттун чаартылгазы-н.

дералдыг бюджеттен акша-ги алыр дээр демисел-дүшкүрлүг. Чижээлээр-е, шупту регионнарында-орттарны чаартыры негет-турар. Чамдык регионнар-арны чаңгыс удаа эвес ки-

рип келген. Оларның аразында 4 регионнуң чагыын хандырган, оларның аразында – бистиң.

Бо чылдың сентябрь 14-те Россияның Чазаның айттыш-кыны-биле Кызыл – Шагаан-Арыг – Чадаана – Хандагайты – Боршоо автоорук федерал-дыг өнчүжө шилчээр, ынчан-гаш федералдыг бюджеттен немелде акша-хөреңги кирип-кээр. М-54 автотрассаны ба-рыын талаже республиканың барык шупту девискээрин таварты эрттирерин 6 чыл дургузунда чедип ап келди-вис. М-54-түн чаа угланыш-кынын «хөгжүлдениң өзээ» деп адап тур бис. Ол ыла-ла ындыг. Республиканың 17 кожууннарының 12-зиниң девискээрин таварты бо магистраль эртер, ук кожуун-нар экономиктиг хөгжүлдениң бир аргазын алыр.

База бир улуг инфраструктура-лыг төлөвилелди боттандырган. 1000 километр узун дурттуг во-лохно-оптиктиг харылзаа шугумун шөйүп доосканын чугаалап тур мен. Эки шынарлыг Интернетти ырак-узак 13 суурлар алган. Хе-рек кырында ол дээрже сөөлгү салгалдың чаа магистральдыг харылзаалар каналдары-дыр. Бо шугумну шуудадып ажилдадыр, хереклекчи бүрүзүңгө чедирер талазы-биле харылзаачыларның ажилы ам-даа хөй.

Республиканың хөгжүл-дезиниң планынче тускай пункт кылдыр кирген ЧЭС-2 талазы-биле ажилды уламчылап турар бис.

Республиканың 2025 чыл-га чедир социал-экономиктиг хөгжүлдениң федералдыг пла-ны – ол бистиң оруувустун чоокку он чылда картасы-дыр. Ол карта республиканың шупту күрүнэ эрге-чагыргазының болгаш тус-чер бот-башкарылга органның ажилының үнденин болур ужу-рлуг.

Кризиске удур туруп болу-рунун чаңгыс-ла аргазы – сай-гарлыкчы чоруктун хостуун хандыраары

– Ол дугайында: «Чүгле ооң-биле – сайгарлыкчы чоруктун хостуу, ону делгемчидери-биле биске шаптыктаарын оралда-жып турар шупту кызгадааш-кыннарга харылаар ужу-рлуг бис» – деп, Владимир Владимирович Путин чугаалаан.

Сайгарлыкчыны деткир тала-зы-биле делгем өөредилге кампа-ниясын республикага калбартыр херек. Чылда чаңгыс-ла «Сай-гарлыкчы чорук неделязы»-биле кызыгаарлаттынмай, бүдүн чылдың дургузунда долу мас-штабыг системалыг ажилды ор-ганизаастаарын Экономика яамы-зынга дагзып тур мен.

«Чаңгыс суур – чаңгыс бүдүрүлгө» деп төлөвилелди үш чыл боттандырып келди-вис. Тодаргай чедишкыннер бар. Шупту кожууннар хаара-туттунган, аңгы-аңгы деңнелдиң 159 төлөвилелдери боттанып турар. Көдээниң чурттакчылары дыка идепкейжи болган. Бистиң дыка чыгыс-чер-чурттугларывыс эки-чынарлыг продукцияны бүдүрүп болур дээрзинге бүзүредивис. Ниитизи-биле республикада сүт продукциязының бүдүрүлгөзи – 18 хуу, макарон кылыгы – 71 хуу, балык продукциязы – 2 катап, ногаа аймаандан консервалар бүдүрери 2,8 катап улгаткан. 1700 бүдүрери ажилга хүлээп ажил кижилерни ажилга хүлээп алган, төлөвилелдиң киржикчиле-ринден үндүрүг төлөвилерни бо-чылын, 2014 чылга деңнээр-ге, чылын, 2014 чылга деңнээр-ге, 2 катап, төлөвилелдиң эгелзени 2013 чылга деңнээр-ге, 3 катап

көвүдээр.

Төлөвилелди 2013 чылда со-циал төлөвилел кылдыр эгелзэн-бис, ынчалза-даа ол экономиктиг деңнелче үнген. Кожууннарның идепкейлиг киржилгези-биле агроулетпүр комплекзиниң хөг-жүлдөзи кластерлиг хевирге үндөзилеттинген. Кластерлерниң үнденин боор 20 төлөвилелдер бар. Ол дээрже мал согар цехтер, сүт продукциязының шугумнары, сакпарылга складтары, ногаа шыгжамырлары, уксаа болгаш үрезин ажил-агыйлары. Сорул-га – орулгалыг бүдүрүлгени организаастап, продукцияны үлетпүр деңнелинге херек кырында бүдүрүп үндүрери. Ол биче сайгарлыкчы чорукка шаптык болбас, оон улам сайзыраары-га дөгүм боор. Ажил-агыйның биче хевирлери кластерлерниң тургузуунче кирип, көдээ ажил-агыйның чиг эдин бүдүрер адыр-апаар. Мал семиртир шөлдүг, хаан комплекстиг, чылда 2 муң тонна зыт бүдүрер улуг зыт цегин Сукпакта тудуп турар. Төп зонада мал өстүрүп турар кижилер аңаа малды дужаары чугаажок.

«Чаңгыс суур – чаңгыс бүдү-рүлгө» деп төлөвилелдин кол-чадазын доозуп турар бис. Элзэн хөй бүдүрүлгелерни тургу-зар, эң шыырактарын шилип алыр-арганы ол биске берген. Оларның чедишкынниг болуру элдериниң, чогуур яамыларның болгаш муниципалдыг тургузуларның харыс-салгалында база хамааржыр. Амгы үеде сорул-гавыс – эгелзэн херекти дю-лунга чедирери. Чижээлээр-ге, техниктиг негелделерни болгаш сертификаттарны ажилдап кы-лыры. Бо документилер чокта-бараан бүдүрүкчүлериң үлетпүр деңнелинче болгаш даштыкы-ры-нокке үнүп шыдаас.

Аш-чемниң айыыл чок бол-гаш улустун национал продук-туларының бүдүрүлгезиниң бол-гаш маркетингизиниң магистр-программаларын Тываның күрүнэ университетиң ажитканын деткири чугула деп бодап тур мен. Бо программаны университет Казахстанның дээди өөредилге-чери-биле кады боттандырып эгелзэн. Улустун национал продуктуларының бүдүрүлгезиниң сертификациязының болгаш мар-кетингизиниң специалисттерин белеткээр үеи келген дээрзи-илдең-дир. Улустун национал продуктуларының бүдүрүлгезиниң техниктиг негелделерин Тываның күрүнэ университети ажилдап кылырына күрүнэ чагыын хевир-лээриниң аргазы бар деп санап тур мен. Ол техниктиг негел-делер республиканың бараан бүдүрүкчүлериң боттарының продукциязына сертификаттар алырына херек апаар.

Бистиң идепкейлиг чаңгыс-чер-чурттугларывыс шуптузу **«Чаңгыс суур – чаңгыс бүдүрүлгө»** деп төлөвилелдиң киржикчилери боол, деткимче алыр арга чок бол-ган. Ажилдаар күзөлдиг, ажилдап шыдаар көдээниң чурттакчыла-рына ол деткимче кажан-даа херек.

Хүндүлүг эштер! «Аныяк өг-бүлениң кыштаа» деп кризиске удур төлөвилелди боттанды-рын саналдап тур мен. Ажил-хе-рээр эгелзэн аныяк өг-бүлелерге ол кончуг чугула дуза. Ону кылып шыдаар бис.

Одарладып азыраар мал-ма-ган тываларны кезээде чөмгө-рип чораан. Бистиң чонувустун тура-соруу малчын амыдыралга үндөзилеттинген. Ол чоннуң уран-чүүлүңгө сиңнигип, тыва куль-тураның материалдыг үнденини

болган. Тыва өг-бүлениң тодуг-догаа чоруу кезээде малдан ха-мааржыр чораан. Республикада мал бар, малчын өг-бүлелер бар болганда, бистиң чонувуска кан-дыг-даа кризистер болгаш кызга-даашкындар коргунчуг эвес.

Чогум-на бо бүзүрел **«Аныяк өг-бүлениң кыштаа»** төлө-вилелди ажилдап кылырына чөленгииш болган. Баштайгы дээрзинде мал ажилдыг чурт-такчылыг чер бүрүзүндө ажил-ишчи аныяк өг-бүлелерни шилип алгаш, боттарының ажил-агыйын тургузарына дузалаар бис. Олар бирден эвээш эвес ажи-төлдүг, 35 хар чедир назы-харлыг өг-бүлө болур ужу-рлуг. 200 (100) баш-төрүүр малды садып алырына чээлини Улусчу банк таварыш-тыр бээр. Чээлилерни төлээринге республиканың бюджетинден дузалаар, чээлини хууларын му-ниципалитеттер боттарына алыр. Өг-бүлөгө черни үр хуусаага арен-далаар. Кыштаага кажаа-хораа, бажың тудуп алырына херек тудуг-ыяжы-биле дузалаар, кыштагың үлөгөр төлөвилелди Көдээ ажил-агый яамызы ажилдап кылыр.

Аныяк өг-бүлениң кол хүлээлгези – төлөвилел езу-гаар садып алганы 200 (100) баш төрүүр малды азырап өстүргөш, 2 чыл эрткен-де ол хире санныг малды төлөвилелдин дараазында кир-жикчизинге дамчыдып бээр.

«Аныяк өг-бүлениң кыштаа» комплекстиг төлөвилел. Аңаа аныяк малчыннардан аңгыда, тус-чер эрге-чагыргазында адыр-лар айы-биле яамыларга чедир-киржир. Мал эмчилери, көдээ ажил-агый специалистери малды хайгааралга алыр, эмнээр. Яамы бүрүзү төлөвилелде бодунуң үлүгү тодарадып алыр: суг, элек-три энергиязы, медицина дузасы, социал деткимче дээр, оон-даа өске.

Бис чоннуң малчын ажил-агыйын чүгө камгалап арттырар эвес, а амгы үеңиң байдалына дүштүр сайзырадыр ужу-рлуг бис. Ол дээрже энергияның чаа курла-вырлары, амгы үеңиң техниказын ажилгаары, социал деткимчениң чаа хевирлерин кириери дээр өске-даа чаартылгалар. Оларны дидими-биле дилеп тывар апаар.

Чижээлээр-ге, Белгород обла-ста көдээде өг-бүлелерниң бичии-уруглар садтарын тургузарының арга-дуржулгазы бар-дыр. Оон онзагайы мындыг. Аныяк аваны чоокку уруглар садының шта-дына кирип каарга, ол бодунуң ажи-төлү-биле кады өске өг-бүлелерниң ажи-төлүн ажаап-карактаар, ол иеге методиктиг дузаны чедирер, уругларның азыралына, кижизидилгезинге херек акша-хөреңгини үндүрүп бээр, аныяк авага шалыңны база төлөп турар. Ындыг арга-дур-жулга бистиң аныяк малчын өг-бүлелеривиске база тааржыр деп бодаар-дыр мен. **Бичии уруглар-ны школа мурнуу чарыының өөредилге-кижизидилгезинге хаара тударының бо хевирин ажилдап кылгаш, боттанды-рарын өөредилге яамызынга дагзып тур мен.** Оон эң ажи-кты – «Аныяк өг-бүлениң кыш-таа» төлөвилелдиң айы-биле ону боттандыраары.

Бо төлөвилелди боттанды-рары эрге-чагырганың шупту деңнелдеринге болгаш адыр-ларынга, тус-чер эрге-чагыр-га органның албан болур ужу-рлуг. **Бо улуг комплекстиг төлөвилелди башкаарын бодунуң оралакчым Артур Маадырович Монгалга даг-зып тур мен. Базым айы-**

биле ажил-херектерни, олар-ны күүседириниң хуусаазын, харыс-салгалыг албан-дужаал-дыг кижилерни тодаргайлаары чугула.

Тываның Баштыңы 2016 чылды Тывага аалчылар чылы кылдыр чарлаан

– Эргим өңүктөр! Улустун езу-чаңчылдарының чылын мээр-чаңгыс чер-чурттугларын ханы болгаш байлак улусчу утка-шы-нарлыг болдурганга дыка өөрүп болгаш чоргаарланып тур мен. Кожууннарга бо-ла баргаш, улусчу езу-чаңчылдарны сагыыр дээр, кайы хире кызып турарывысты көрүп чор мен. Чоннуң таарзын-ганы езу-чаңчылдар темазында кижилерниң чарлыр хөөн чогу-билгеш, 2016 чылды Тывага аал-чылар чылы кылдыр чарлаарын саналдап тур мен. Чугаа аңгы-нация дугайында эвес, 100 нация чоннар найыралдыг чурттап турар-чолу чаагай тыва чер дугайында чугаа.

Бис шупту биче төрзэн чурту-вуска чоргаарланып чаңчыккан бис. Ону оран-делегейге улам дел-гем кылдыр ажи-дип, оон эрте-бу-рунгу байлак культуразы, төөгүзү, кайгамчыктыг агаар-бойдузу бол-гаш археологтуг тураскаалдары-биле аалчыларны таныштырар-үе бөгүн келген. Кожууннуң эки-турисчи ову-хевир деп конкур-су муниципалитеттер аразына эрттирерин саналдап тур мен. Турисчи маршруттар, солун бо-лушкуннар, национал аш-чем, туристерге таарымчалыг байдал конкурстун темазы апарып бо-лур. Ол «Тываның тос эртине» төлөвилел эвес-тир. Келир чыл-гы конкурсту төрзэн чуртунга ылап-ла бердинген болгаш аңаа дыка ынак кижилерниң холда-ры-биле кылган турисчи про-дуктуларга болгаш брендилерге тураскаадыр-дыр.

Төлөвилелге аныяктарның организацияларының киржилгези кончуг чугула деп санаар-дыр мен. Чаңчыл болган национал турисчи-продуктуга олар боттарының амгы креативчи хөөнүн кириер-боор деп бодаар-дыр мен. «Open Tuya» форматче дидим кирип, интернеттиң аргаларын ажилгаар херек. Эң-не креативчи чүүлдерни тускай шаңналдар манап турар.

Төлөвилелдин башкарык-чызы Культура болгаш туризм яамызы боор ужу-рлуг, аңаа Тыва Республиканың Баштыңының администрациязының болгаш Чазаның Аппаратының тускай төлөвилелдер департаментизи идепкейлиг киржир. Төлөвилелдиң тиилекчилери грант деткишкенин алыр.

Бистиң хүндүлүг чаңгыс чер-чурттуувус Күжүгет Сереевич Шойгунуң **«Кара даыстың чүү»** деп номунда бижээни сөстөр-биле Айыткалды доозар-дыр мен: **«Төрзэн чуртка ынакшыл бодунуң ада-иезинге, өскөн өөңгө, эштип база балыктап чорааны хемчигешке, чашназы-ны эрткен черге ынакшылдан төрүттүнер. Бодунуң чурт-талгамда чедишкыннер бол-гаш кылып шыдаан чүүлдерин төрзэн аалымга, биче Төрзэн чуртумга ынакшылмның ачызы-дыр».**

Мында олурар кижилер бүрүзү-ындыг сеткил-хөөнүг дээрзинге бүзүрээр мен. Боттарывыстың күженишкыннеривисти каттыш-тыргаш, төрзэн Тывавыстың хөгжүлдөзү, улуг Россияның чаа-гай чоруу дээр шупту чүүлдерни кылыр бис.

Кичээнегинең дээр четтир-дим!

АНЫЯКТАР ШУУЛГАНЫ

Хоорайның чөөн талазында Тываның күрүнө университетинге «Иновация-2015» деп республиканың аныяктарының дөрткү шуулганы болуп эрткен. Бүгү-россия чергелиг эртем фестивалының ажылы инновация төлөвилелдеринин делгелгезинден аңгыда, өөредилге шөлдеринге дараазында угланышкынар-биле ажилдаан: «Культура болгаш өөредилге инновациязы», «Көдээ ажил-агыйның болгаш болбаазырадыр бүдүрүлгелеринин аргалары», «Медээлер болгаш техниктиг инновациялар» база «Аныяктарның чаа аргаларлыг сайгарлыкчы ажил-херээ». ТР-ниң өөредилге болгаш эртем яамызының деткимчези-биле бо шуулган ам дөрт дугаар чыл уламчылап турар. Кол-ла сорулгазы — чаа аргаларның ажил-чорудулгазын аныяктар ортузунга нептередири.

Шуулганның киржикчилеринге Тываның күрүнө университетинин ректору Ольга Хомушку байыр чедиргеш, кылган ажилдарның делгелгезинде дузалал угланышкынын төлөвилелдерден аңгыда, чогаадыкчы аныяктарның социал адырже угланган төлөвилелдерин мактап демдеглээн. «Бистерге эртемниң дузалал болгаш социал планын шигээдип ап шыдаан деп үнелелди берип болур. Төлөвилелдер херек кырында чоокку үеде боттанып, хоорайның садыгларына бүдүрген бараан-нарывыс удавас көстүп кээр база республиканың аңгы-аңгы удуртукчуларының талазындан деткимчени алып боор бис» — деп, ол чугаалаан. Шуулганга гуманитарлыг, техниктиг болгаш бойдус эртемнеринче угланган дөртөн хире төлөвилелдерни аныяктар бараалгаткан. Делгелгеден көөргө-ле, илдең, аныяктарында шупту ажилдарын дерип, көргүзүп, таныштырган.

Чогаадыкчы аныяктарның «Иновация-2015» шуулганының төлөвилелдеринин тиелекчилерин илереткен. Культура болгаш өөредилге угланышкынынга күш-культура болгаш спорт факультетинин «Национал спортчу оюннарга чаа аргаларны ажыглаары» база «Спортчу хеп даараарының технологияларын сайзырадыры» деп төлөвилелдери 1-ги черни алган. 2-ги черде филология

факультетинин эртем болгаш өөредилгениң «Тюркология» төвүнүн «Тыва классика чогаалында электроннуг ном саңы», литературлуг музейинин база тыва филология болгаш ниити дыл эртемнеринин кафедрасының «Тываның литературлуг картазы» деп төлөвилели, 3-кү черни Кызылдың башкы колледжизи биле физика-математика факультеди үлешкен. «Тыва улустун тоолдарына үндезилээн школа назыны четпээн уругларга кинофильмнер»-биле башкы колледжизинин студентилери таныштырган. А физика-математика факультеди «Тываның күрүнө университетинин өөредилге чорудулгазының чаартылгазының өзүз кылдыр черниң ыраандан өөредир арганы чогаадыры», «Android» системазынга кириер капсырылгалар» төлөвилелдерин ажилдап кылган.

Көдээ ажил-агый болгаш болбаазырадылга бүдүрүлгелеринге чаа-чаа аргалар угланышкынынга 1-ги черни көдээ ажил-агый факультеди алган, «Черниң кырын каасталга үнүштери-биле аян кирип ажыглаары», «Тываның ары чигирлиг үнүштеринин даңзызы», «Амгы үеде чөмгө ажыглап турар ажыг сүттен кылган аш-чемни» таныштырган.

2-ги черни Тываның аграрлыг лицейинин өөреникчилери чаалап алган. «Тус черниң чиг эдингге үндезилээн биологтук оттулар чүүл» болгаш «Эм оъттардан суксун» деп солун төлөвилелдерни олар ажилдап кылган. Бойдус-география факультеди «Тус черниң үнүштеринден белеткээн косметика» деп төлөвилелди таныштыргаш, 3-кү черге төлөпиг болган. Деткимче шаңналды Тываның көдээ ажил-агый техникумунун «Техникумнун анатомиктиг музейи» деп сайтызының төлөвилели алган.

Дараазында «Информация технологиялары болгаш техниктиг инновациялар» бөлүнгө студентилеринин бизнес-инкубатору «ТР-ге робототехниканың төвүн тургузары», «Студентилеринин онлайн-телевидениези», «Республиканың албан черлеринге электроннуг «RT-Дос» деп төлөвилелдери тиелекчилер болган. 2-ги черде инженер-техниктиг факультет. «Тус черниң

дой-довураандан суй белектерни чогаадып сайзырадыры», «Бүдүрүлгелеринин артынчыларыннан быжыг болгаш соокка алыспас херекселди дойдан кылыры» төлөвилелдерни сонугаткан. 3-кү черде «Силикат» эртем төвү. «Тус черниң чиг эдингден бүдүрген артынчыларыннан чыпшырар херекселди белеткээри», «Тус черниң чиг эдингден шынары бедик хоюдуну белеткээри» деп темаларга төлөвилелдерни белеткеп алган.

Деткимче шаңналга Ак-Довурактың даг техникумунун «Кылымал даштан каасталгалыг бетон херимнерин кылыры» деп төлөвилели төлөпиг болуп, эки үнелелди алган.

«Аныяктарның чаа аргаларлыг сайгарлыкчы чоруу» деп бөлүкке Кызылдың педагогика институтунун технология болгаш сайгарлыкчы чоруктук кафедрасының студентилери «DECOR» бөлүүнүн студентилеринин тыва национал каасталгалар болгаш суй белектер» деп төлөвилелди таныштыргаш, тирилээн. 2-ги черни экономиктиг факультет алган. «Тудуг чорудулгазының хуусаазының баш бурунгаар математиктиг санаашкынар» база «Бүдүрүлгениң экологтук чарыгдалдарының саналга медээзин хевирлээри» деп төлөвилелдерни таныштырган. 3-кү черде инженер-техниктиг факультеттин хоорай ажил-агыйның кафедрасының «Доңмас-Суг девискээрин чаагайжыдары» деп төлөвилели болган.

Аныяктарның 40 хире төлөвилелдеринин аразында солун, ажыктыг, чогаадыкчы аргаларны дилеп тып тургаш кылган ажилдар бар. Студентилер-биле кады бурунгаар базымны кылып турар. Хойнуң, инектиң болгаш аъттың өдзэн болбаазыраткаш, одалгага ажыглаарының дугайында Тываның аграрлыг лицейинин 9-ку класының өөреникчилери Субудай Монгуш биле Бады-Доржу Монгуштуң төлөвилели солун болган. Эртем талазы-биле удуртукчулары — лицейде химия башкылары Нина Сенги, Чойган Дайгиранза. Малдың өдзэ бисте хей, бо төлөвилелди амыдыралга ажыглап болур-дур деп эскердим. Ол-ла лицейинин 10-гу класының өөреникчизи Айлана Сайын ыткадындан суксун болгаш эм кылырын таныштырган. Удуртукчузу биология башкызы Айлаң Сат. Бо өөреникчилер шинчилел ажилдарын ам-даа бурунгаар сайзырадыр сорулгалыг. Олар чүгле бо шуулганга звес, республика чергелиг мөөрейлерге болгаш делгелгелерге үргүлчү кирип турар. Чогаадып кылган төлөвилелдерин хөгжүдери-биле дериг-херексел садып алып дээш, деткиччилерни база дилеп турарын лицейинин өөредилге талазы-биле оралакчызы Римма Куулар дыңнатты.

Көдээ ажил-агый факультетинин студентилери «Черниң кырын каасталга үнүштери-биле аян кирип ажыглаары» деп шинчилел ажылынга ам 3 дугаар чыл шенелдени кылып турар. Тус черге үнүштеринин өзүлдээн көрүп, шинчилеп турарын тайылбырладылар. Оон ыңай политехниктиг училищениң студентилери «Визит» деп аалчылар бажынын боттарының ниити чуртталга бажынында ажыдып алган. Октябрь айда болган делегей чергелиг шуулганга келген аалчылар аңаа чурттап турган дидилер. Чаагайжыды кылдыганын өрээлдерде 19 орун бар. Республиканың чонун аалчылар бажынынче студентилер чаалап турар. Инженер-техниктиг факультеттин студентилери Элегестин дой-довураандан суй белектерни кылып эгелээн. Чүгле суг биле довурак холуп алып, ол-ла, янзы-бүрү холумак чок. Дыка чараш аяк-саваны кылып турар. Кызылдың педаго-

Кызылдың педагогика институтунун аныяк башкызы Аниела Ондар.

Аграр лицейинин өөреникчилери.

гаар чыл шенелдени кылып турар. Тус черге үнүштеринин өзүлдээн көрүп, шинчилеп турарын тайылбырладылар. Оон ыңай политехниктиг училищениң студентилери «Визит» деп аалчылар бажынын боттарының ниити чуртталга бажынында ажыдып алган. Октябрь айда болган делегей чергелиг шуулганга келген аалчылар аңаа чурттап турган дидилер. Чаагайжыды кылдыганын өрээлдерде 19 орун бар. Республиканың чонун аалчылар бажынынче студентилер чаалап турар. Инженер-техниктиг факультеттин студентилери Элегестин дой-довураандан суй белектерни кылып эгелээн. Чүгле суг биле довурак холуп алып, ол-ла, янзы-бүрү холумак чок. Дыка чараш аяк-саваны кылып турар. Кызылдың педаго-

гика институтунун технология болгаш сайгарлыкчы чоруктук кафедрасының аныяк башкы Аниела Ондар чинчилел болгаш янзы-бүрү кылыгга каасталгаларны шеверлеп-рын таныштырды. Оон-даа ажыктыг төлөвилелдер бар бурунгаар сайзырадыр дээш, деткимче чугула херек апар.

Аныяктарның шуулганы чогаадыкчы үзелдиглеринин а дуржулга солчур, билин бидер, эрге-чагырганың, бизнес төлээлери-биле ужуражыгы, тыргылар тургузуп, сүмелет келир өйде техниктиг, культу чаартылгаларны чорудар лантылыг аныяктарның чыг болган.

Анисья Тюлю

Авторнун тырттырган руктары.

Дой-довурактан суй белектер.

ЭКИ ТУРАЧЫНЫҢ ТӨЛЕПТИГ САЛГАЛЫ – ВЛАДИМИР САЛЧАК

чылын №95 «Шын»
нун сентябрь 1-де үнген
даа тодарадыр чүүлдер
деп чүүлде берген сөзүм
ар бүдүн Тываны кезип,
бүрүзүнге барып, тыва
урачыларның төөгүзүнге
аржыр факт-барымдаалар
ажылым ай бурунгаар
й берген. Бүдүн Тыва
ааным шала хөөредиг
боор. Акша-хөреңгиниң,
ыдалымның шаан санап-
олурурымга, Тываның
түн бирин эргизимзе-ле,
е.

ва эки турачылар дуга-
парлаттыг номнарда,
терде, чүүлдерде дыка хөй
шактар бар: кажан, каяа
түнген, өлгени, каяа, кандыг
дарга чорааны шаңнал-
лы документи-биле
каттыг турар ужурлуг.
эки турачыларның ажы-
те чеде бээрге, ада-иезиниң хамаан-
бодунун безин херечилелдери чок
а, хомуданчыг. Ада-өгбелериниң
соонда чуртталгазының дугайында
нута хире чугаалаза, дээрзе-ле ол.
вам-ачамның чуртталгазын дүн-хүнү
р төөгүр мен. Олар дээш чоргаара-
п хире.

Бай-Тайгага четтим

удаада Бай-Тайга четкенимниң ду-
да чугаалап бэйн. Бистиң шинчилел
вус (өөм ишти Чечек Сединеевна
ен) Тээлиге чеде бээривиске, дораан
нун чагырыкчызы Каң Каң-оолович
к удуур-чыдар өрээл, машинаның
черин аңгылап, хурал кылгаш, ажы-
ты уштап-башкарып бергени, таарым-
байдалды тургусканы дээш улуу-биле
генивисти бо чүүлге илередип тур
башкы мергежилдиг болгаш, шериг-
ттуг ажылдың утказын ханы билер
болду.

Бай-Тайга кожуундан Ада-чурттуң Улуг
ынче 16 тыва эки турачылар чо-
ннар. Оларның аразындан Агбаан
Эртинге огу, Ломбуу Хертек Успун
Нордуп Хомушку Кудурукпай огу,
Салчак Маскыр огу, Майын-Тараа
Сайын-Херел огу дайын шөлүңге
Эвилелиниң хостуг чоруу, бистиң
ежиивис дээш маадырлыгы-биле
нер. Тежээкей Салчак Серен огу
Очур-оол Иргит Дүктүгбей огу Ты-
га ээп келгеш, тулчуушкуннарда кир-
ргаш, балыглатканының уржуундан
чок апарганнар. Дарыяа Одан-оол
раевна Ак-Довурактың даг-дүгү бол-
радыр комбинатында үре-түннелдиг
ап тургаш, өлүрүкчү дайзыннарның
холундан аныяк назынында 1973
өлгөн. Артканнары – Балчыр Салчак
ович, Чудурук Хомушку Эртинеевич,
упкай Григорий Эртинеевич, Данзын-
алчак Даржааевич, Серен-Дондуп
Амыр-Сатович, Адыгбай Алексей
-оолович, Дакпай Күжүгет Калчан-
ич, Адыг-оол Салчак Лопсанович
дан тирилелгелиг чанып келгеш, Бай-
кожууннун хөгжүлдизинге бодунун
уузузун кирип, ажил-агыйларның
үрү адырларынга ажилдап, Тываның
тиг оолдар, кыстарын өг-бүлезинге
п, өстүргеннер. Кожууннун арат чону,
тинде эки турачыларның салгалда-
шкылар, өөреникчилер – шупту, эки
ларның чырык адын мөңгөжидер
кандыг хемчеглерни ап турары мээң
ледициям үезинде-билдине берген.
Бай-Тайга кожуунга чораанымның

түннели кандыг болганыл? Бирээде, эки
турачыларның эдилеп чорааны чаңгыс-
даа огулуг документи-лер, фото-чуруктар
(ховар таварылгалардан аңгыда) оларның
салгалдарындан бо удаада тывылбаан. Бо
кижи бодаарга, канчап черле мындыг ат-
алдарлыг дайын киржикчилери кандыг-даа
изин чуртталгада арттырбаан деп? Бодум
таламдан ол ажылды уламчылаар болза
эки деп түңнелге келдим. Кожууну ам-даа
3-4 катап эргиири негеттинип турар. Чаңгыс
катап Бай-Тайгага чедип, аян-тээлээри 3-4
мун рубль акшага дүжер боор чүве-дир ийин.
Кандыг документи-лер меңээ херек турганыл
ынчаш? Ол дээрге «ак-кара» херечилелдер,
эртем дооскан дипломнар, профэвилел,
шериг документи-лери, күш-ажыл дептери,
хүндүлел бижики-тери, шаңнал-мактал шын-
зылгалары, чагаа, сактыышкыннары. Ийде,
эки турачының чаңгыс төлү безин: «Ачамның
документи-лери чок, оон дугайында чүнү-даа
чугаалап шыдапас боор мен» — дээрге,
кезек када аңадай берген олурар чордум.
Маадыр ачазы-биле он-он чылдар кады
чурттаан хирезинде сагыжынга чүү-даа
артпааны ол бе?

База бир тывызык башта төрүттүнген

Григорий Эртинеевич Чудурукпайның
төөгүзүн шинчилээн ажылды кожууннун
библиотекары Наталья Пенеевна Салчак
сонуургатты. Хемчик сумуда бодунун кыр-
ган-ачазы Г.Э.Чудурукпайның кудумчузун-
да чурттап олурар Шеңне Валерьевна эки
турачының шаңнал алган дугайында доку-
менти-лерин көргүстү.

Кожуунда шупту ужурашкан шинчилекчи-
лерим Хомушку Эртинеевич Чудурукпайның
Национал музейде чуруу өске бооп чадапас
деп турар. База тывызык.

Бай-Тайганың шупту суурларын, школа-
ларын кезип, шинчилеп турганымны чугаа-
лааш-даа канчаар. Кандыг-даа болза, школа
башкылары боттарының бири-биле, акша-
хөреңгиниң хемчээли езугаар эки турачы-
ларга тураскааткан булуңнары, ханаларны
кылгылаан болду. Быжыг харылзаа тудар
төөгүнүн документи-лерин, фото-чуруктарны
элчип-солчур дээш, башкылар-биле адрес,
телефоннарывыс солүштүвүс.

Кызыл-Дагда байлак музей

Сөөлүңде кээп бисти Кызыл-Даг сумунун
школазынга кожууннун библиотекары
Екатерина Седиповна Донгук чедире
берди. Аңаа чеде бергенивис олча болган.
Школаның музейиниң бай-шыдалын мага-
дадывыс. Музейниң эргелекчизи Екатерина
Салчаковна Хертек бистерге, туристерге

ышкаш (өөренгени, мергежили-ле шыырак)
шупту залдар, экспонаттар, көргүзүлгелерни
тайылбырлап бээрге, дыка-ла солун,
өөредиглиг болган. Мен тывыштыг база
болдум – Кызыл-Даг чурттуг тыва эки
турачыларның чамдык чуруктары бар
болду, дораан сканерлеп алдым. Тываның
Алдан-Маадыр аттыг Национал музейиниң
шыгжамырында тыва эки турачыларның
дайын үезинде тырттырган 40-50 фо-
то-чуруктары чок болгай. Бо Кызыл-Даг
школазының башкыларының, эки турачылар
салгалдарының тыпканы Агбаан Иргит Эр-
тине огулунун чуруун делгелгеде азып каан
чорду. Ол-даа меңээ улуг олча болду. Ам ол
чурукту Кызылга Национал музейге чедире
бээр мен!

Эки турачының салгалы – ат-сураглыг чурукчу

Школа директору Саяна Санчаевна Ко-
чаа биске: «Бо суурда бистиң хүндүлээривис
эки турачы салгалы бар» — дээш, бир
бажыңга чедире берди. Элдеп чүве –
бажыңның ээзин дораан танып каан бис,
ол дээрге Тывада алдарлыг, билдингир даш
чонукчузу, чурукчу, Тыва Республиканың
культуразының алдарлыг ажилдакчызы
Владимир Шөмбүлович Салчак болган. Ол
эки турачы Салчак Даржааевич Данзын-
оолдун улуг угбазы Салчак Долуманың улуг
огу болду. Боду база хар-назы улгаткан,
келир чылын 70-нээр деп турар. Бажыңда
кылып турар чүүлдери дыка солун. Чонар-
даштан, ыяштан, мыйыстан, өске-даа мате-
риалдардан кылган ус-шевер ажилдары, бо
дораан делгелге-даа организаастаар болза,
четчир боор.

Бүдүн хүн иштинде В.Ш.Салчактың өөнге
чүнү хөөрешкенивисти чугаалап, бижири
болза, көвүдей бээр. Кысказы-биле мын-
дыг: В.Ш.Салчактың эки турачы даайының
дугайында сактыышкынын видеога бижи-
п алдым. С.Д.Данзын-оолдун дайын дуга-
йында чугаазы безин дыка солун болду. Ол
видеосактыышкын Тыва Национал музейниң
алдын фондузунче кире бээр. Байырлажып
турувуста, бистиң өг-бүлевиске бо кылып
турар буянныг ажылывыска чедишкенин-
ни күзевышаан, В.Ш.Салчак биске бодунун
сиилби-п тургаш кылган белээн – камгалалды
белекке берди. Улуг хүндүткел-биле хүлээп
алдывыс. Ол болза Бай-Тайга кожуунга
чорааш, алган эң үнелиг езупал-демдектиг
суй белээвис-тир.

Алексей СУНДУЙ,

«Тыва эки турачыларның салгалда-
ры» хөй-ниити организацияның удур-
тукчузу.

60 ХАРЛЫГЛАРНЫҢ ЧЕДИИШКИННЕРИ

Бо чылдың сөөлгү кварта-
лында бистиң «60 хардан өрү»
клубтуң кежигүннери планнап
алган ажилдарын үзүктел чок
чорудуп турар. Октябрь айда
«Серебрянка» санаторийиниң
дыштаныкчыларынга база
көдээ ажил-агый техникумунун
сургуулдарыга солун концер-
тивисти бараалгаткан бис. Ол
ышкаш тыва эки турачыларның
юбилейин база улуг назылыг-
лар байырлалын таварыш-
тыр Сукпактың хоочуннар
интернадының кырганнырның
сеткил-хөөнүн көдүрүп, хей-
аъдын сергедип, аян тудуп ыр-
лап бердивис.

Иелер хүнүнде Пушкин аттыг
библиотекага хоорайның школа-
чыларынга база ТКУ-нун студен-
тилеринге аваларны камнаар,
хүндүлээр дугайында солун лек-
ция-беседаны болгаш аваларга
тураскааткан ыры, шүлүктелерни
көргүскенивис дыка чедимчелиг
болган.

Эп-сеткил каттыжыышкынының
хүнүнде Күш-ажыл болгаш со-
циал политика яамызынга төрөөн
чурт, Россия, тыва эки турачылар
база Ада-чурттуң улуг дайынынга
тураскааткан патриотчу темалыг
концерттивисти көргүскен бис.

Чонга бараалгадып турар
концерттеривисте хөгжүмчүвүс
Седип Дандар-оолдун үделгези-
биле чогааткан ырыларывысты
көрүкчүлериң сагыш-сеткилин
доюулдуруп, чамдык уян сеткилдиг
улуг назылыг кижилерниң карааның
чажы төктүп бадып турар кылдыр
уяранчыг, тааланчыг ырлажып-даа
турдувус. Концерттиң башкарыкчы-
зы аныяк шүлүкчүвүс, самчывыс
Роза Духовна кайгамчык чараш
танцылаар, а Зинаида цыган тан-
цыны кончуг аянынг самнаар киж.
Ыраажыларывыс Анатолий Доржу,
Мартай-оол Анай-оол, Зоя Ооржак,
Анна Седип, Серен Данов, Тамара
Оюн, Рая Сүге-Маадыр, Рада Мон-
гуш чоннун сонугураалын чаалап ал-
ганнар. Кара-Күске Күнзекевичиниң
чогааткан «Сергей Шойгу», Раиса
Сүге-Маадырның «Кадарчыны»,
Рада Монгуштуң Буян-Бадырды
дугайында шүлүктелери дыка солун,
номчуурга аянынг.

Удуртукчувус Көк-кыс Оюновна
Донгак — боду база чогаадыкчы
салым-чаянынг киж. Ол 60 хар-
лыглар клувун билдиг удуртуп,
оралакчызы Майя Оюновна-биле
демниг ажилдап турарлар.

Бистиң клуб чаа үнер 2016
чылда 25 чыл оюн демдеглээр.
Оон удуртукчулары — 25 чыл,
Л.Трефилова, А.Доржу, С.Дандар-
оол, Р.Сүге-Маадыр 10 ажыг чыл
дургузунда доктаамал клубтуң
алдар-адын көдүрүп чоруурлар.
Кежигүннери Анна Седип, Көк-кыс
Донгак, Доржатмаа Куулар, улуг чо-
гаалчывыс Чооду Кара-Күске база
бисти деткип, дузалажып турарлар.

Мен бодум бо клубта 8 чыл
бооп, оон ажил-чорудулгазынга,
бичии-даа болза, үлүүмнү кириш-
тирип, база бо үстүңде адааным
эш-өөрүм-биле янзы-бүрү хемчег-
лерге кирип, деткижи, эмек-
демек болуп чор мен.

Анзатмаа МОНГУШ,

РФ-тиң улус өөредилгезиниң
тергиини.

16 ДЕКАБРЯ 18:00

НАЦИОНАЛЬНЫЙ ТЕАТР

ТУВИНСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ ОРКЕСТР

Душние песни

СПРАШИВАЙТЕ БИЛЕТЫ ПО ТЕЛ. 2-11-41, 8-923-358-54-71 БИЛЕТЫ В КАССЕ ТЕАТРА

ГБПОУ РТ «Тувинский сельскохозяйственный техникум» объявляет набор на курсы

1	Бухгалтер малого предприятия с ведением учета в 1С Бухгалтерия — подготовка — 1 месяц
2	Ведение бухгалтерского учета в программе 1С Бухгалтерия — 2 недели
3	Оператор ЭВМ — 2 недели
4	Основы работы в сети интернет — 2 недели
5	Слесарь по ремонту автомобилей — 1,5 месяца
6	Секретарь делопроизводитель — 2 недели
7	Фермер-предприниматель — 1 месяц
8	Электросварщик — подготовка, переподготовка на разряды

Начало работы курсов по мере комплектования групп.
Справки по телефону: 2-74-26; 8-923-382-88-84;
8-923-541-55-57

Лицензия А №01077 от 12 мая 2009г. Службы по контролю и надзору в сфере образования Республики Тыва.

Чаа эт-септи 1000 рубльге садып турар: столдар, прихожаялар, стеллажтар, ТВ тумбалар база өске-даа чүүлдер бар.
Тел.: 8-903-077-74-74.

Төлөвирлиг үндөзінге парлаан.

ИНФОРМАЦИОННОЕ СООБЩЕНИЕ О ПРОВЕДЕНИИ ПУБЛИЧНЫХ СЛУШАНИЙ

В соответствии с распоряжением Хурала Представителей Пий-Хемского кожууна от 08.12.2015 г. №30 «О проведении публичных слушаний по изменению вида разрешенного использования (назначения) земельного участка» проводятся публичные слушания по вопросу изменения вида разрешенного использования следующего земельного участка:

— из категории земель сельскохозяйственного назначения с общей площадью 293538 кв.м., расположенный по адресу: Республика Тыва, Пий-Хемский район, местечко «Вавилинский затон», СНТ №13, кадастровый номер 17:18:0000000:727, с разрешенного использования «для коллективного садоводства и огородничества» на разрешенное использование «земли общего пользования».

Дата проведения публичных слушаний

— 14 января 2016 г.

Время начала публичных слушаний — 10.00 часов, окончание — 11.00 часов.

Место проведения публичных слушаний — Пий-Хемский кожуун, г. Туран, ул. Кочетова, 11, актовый зал, 2 этаж.

Рекомендации и предложения по вопросу публичных слушаний в письменном виде принимаются организационным комитетом с 14.12.2015 г. по 13.01.2016 г. с 08.00 до 16.00 часов по адресу: Пий-Хемский кожуун, г. Туран, ул. Кочетова, 11, каб. 37, отдел земельных, имущественных отношений и архитектуры, контактное лицо, секретарь организационного комитета по проведению публичных слушаний Кужугет Белемаа Валерьевна тел.(39435)21043.

Начальник отдела земельных, имущественных отношений и архитектуры Б.В.Кужугет.

Садыг-тудуг компаниязы

«СТРОЙ МАСТЕР»

Кылып турар ажилдарывыс: бажыңнар, садыглар, гаражтар. Тудуг материалдары, соңгалар, эжиктер, газобетон, гипсокартон болгаш белең бажыңнар комплектилерин, бензоэлектрострументилер, быжыглаашкын (крепеж); пластик соңгаларга херек чүүлдер садып турар бис. ОТП-Банк, Альфа-банклар таварыштыр чээлиге база садып ап болур.

Тел.: 8-923-555-77-27;
8(39422)2-27-27.

Адреси: Кочетов кудумчузу 162/1.

Төлөвирлиг үндөзінге парлаан.

ИЗВЕЩЕНИЕ

Администрация муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва» сообщает о проведении публичных слушаний на основании постановления администрации муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва» от 22.05.2015 года №417 «О назначении публичных слушаний по вопросу изменения разрешенного использования земельного участка», по вопросу изменения вида разрешенного использования земельного участка из земель населенных пунктов с кадастровым №17:01:0401079:4 расположенного по адресу: Республика Тыва, Бай-Тайгинский район, с.Тээли, ул.Комсомольская, д.20, с общей площадью 3676 кв.м., с вида разрешенного использования: «под объект обороны» на вид разрешенное использование: «культурное развитие».

В рамках действующего законодательства администрация муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва», в течение 30 дней со дня опубликования данной информации принимает письменные возражения по данному заявлению по адресу: Республика Тыва, Бай-Тайгинский кожуун, с.Тээли, ул. Комсомольская, д. 19, каб. № 222.

Вр.и.о. главного специалиста отдела экономического развития и по земельно-имущественным отношениям администрации Сундуй А.А.

Байыр чедириишкини

Кызылдың хоорай эмнелгелеринин эмчилери, вус Аяна Маадыр-ооловна база күдээвис Генн Бавуевич САРЫГЛАРЛАР кады чурттаанының 2015 оюнга база күдээвистин 50 харлаанынга.

Бөгүн бистер, төрөл аймак,
Мөңгүн куда доюнда бис.
Эжин-өөрүн уругларым,
Эжиин ажып, чалап алды.

Аяна, Геннадий кады чурттааш,
Ажы-төлүн кижизидип, өөредип,
Ажыл-ишчи болуңар деп чагывышаан,
Амыдырал оруун изеп берген силер.

Мөңгүн куда, 50 хар дээш ажы-төлгө,
Мөгөйбишаан, экини-ле күзеп ор бис.
Ам-даа улам найыралдыг чуртталганы,
Алдын куда чедер болзун, уругларым!

Ада-иези Агыларның өг-бүлө

«СЛАДКИЙ МИР» магазин Россияның сураглыг бүдүрүкчүлеринин белеткеп кылганы Чаа чылдың элбек барааннарын, а ол ышкаш кондитер кылыгларын, аш-чем продуктуларын Абакан хоорайның өртээ-биле садып алырын чурттакчыларга саналдап тур.

Адреси: Кызыл хоорай
Загородный переулок, 2
«Обувь» баазасы, склад
Складская, 1в, тел. 6-61-11

Төлөвирлиг үндөзінге парлаан.

Педиатр (бичии уруглар эмчизи) база га энтеролог (ижин-баар эмчизи) дуржулгалыг Нина Уйнуков-ооловна Доспанчик 18 харга уругларны хүлээп турар.

Адреси: Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, 3/3 ка 306. Баш удур бижиттирип алыр телефон: 8-923-55-99-365.

ОГРН 315171900002116

Төлөвирлиг үндөзінге парлаан.

Хүндүлүг чурттакчылар!

2016 чылдың июль 1-ден эгелеп чыры өртээниң санажылгазынга өскерлиши болур (социал квотаны кириер)

Социал квотаны өг-бүлө бүрүзүндө каш санныг кижилер айыткан прописка аайы-биле квота езугаар санажыр чырык өртээ чиигелделиг болур.

Социал норманы санаары аңгы, ылаңгыя хөй чиип хөй ажы-төлдүг өг-бүлелер, өг-бүлөзінде инвалид уруглар, азыраан уругларлыг өг-бүлелер, чааскаан чурттаа пенсионерлерге берип болур. Социал квотаны алыр хемчээли, чурттап турар черинден (хоорай, суур чер), б.электроплиталыг азы кандыг одалгалыындан хамаарж Квотаны алырда, бадыткал бижиктерлиг болур: пролыг паспорт копиязы, бажыңында каш кижилер бижик дугайында шынзылга бижик, электр плитказының пазы электр четкилеринге электр плитказының кожуп дугайында администрациядан чөпшээрел бижик.

1 айда чараан киловатт шактары нормадан ажат тариф өртээ улуг болур.

Ынчангаш шын социал квотаны алыры-биле бадыткал бижиктерни чыырын дыңнадып тур бис!

Бадыткал бижиктерни дужаар адрестери:

1. Кызыл, Рабочая 4, Колхозная 2
2. Ак-Довурак, Монгуш Марат 23
3. Бай-Хаак, Оюн-Данчай 71 а
4. Сарыг-Сеп, Мира 6 а -1
5. Мастерлер участоттарынга

Харылзажыры халас: 8-800-1000-380.

Төлөвирлиг үндөзінге парлаан.

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.

Кол редакторнуң хүлээлгезин күүседип турар Ш.М. СУВАН.

Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, секретарь — 2-30-69, редакторнуң оралакчызы — 2-17-91, бухгалтерия — 2-18-10.

КИЛДИСТЕР: Социал камгалал болгаш хөй-ниити амыдырал килдизи — 2-03-88. Реклама, чарлал килдизи — 2-18-10, Тел/факс (394-22) 2-30-69.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катап үнер. Хемчээли 2 парлаар ама.

Тираж 4582. Номерни парлалгаже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счет № 30101810500000000000 БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуналар адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республикасы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те бүрү Херчилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1 Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодаалдары редакцияга туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш өске-даа сандары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харылаар.